

Наталля Сліж

ГЕНДЭРНА-РОЛЕВЫЯ ФУНКЦЫІ ШЛЯХЦЦА Ў СЯМ'І І ГРАМАДСТВЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА *

Мужчына як аб'ект даследавання не так даўно стаў разглядацца замежнымі гісторыкамі, у асноўным у кантэксце гендэрнай тэорыі¹. Даследчыкамі было распрацавана шэраг пытанняў: паняцце мужчынскасці (masculinity), дамінацыя мужчын у грамадстве, праблема ідэнтыфікацыі мужчыны, бацькоўства, мужчынская сексуальнасць. Гэтыя і іншыя праблемы разглядаліся як у кантэксце сацыялагічным, псіхалагічным, антрапалагічным, так і гістарычным. Навукоўцамі адзначаецца, што мужчынскасць не магчыма разглядаць без сацыякультурнага асяроддзя, якое ўсталёўвае стэрыятыпы, гендэрную стратыфікацыю². У кожнай краіне ў розны перыяд часу розныя сацыяльныя групы фарміруюць свае паняцці мужчынскасці, гендэрныя стэрыятыпы і ідэалы. Якім быць мужчыне – гэта не ўласнае яго рашэнне. Асяроддзе фарміруе канструкт, да якога ён павінен быць максімальна падобны, каб не быць выключаным з грамадства.

Паводле сацыяльна-канструктывіскага падыхода маскуліннасць – гэта тое, чым мужчына павінен быць і што ад яго чакаецца. Яна канструюецца як у грамадстве ў цэлым, так і ў кожнай асобе мужчынскага полу асобна. На індывідуальным узроўні маскуліннасць будзе як гендэрная ідэнтычнасць у адпаведнасці з гендэрнымі нормамаі, якія пануюць у пэўнай сацыяльнай групе. Пры разглядзе маскуліннасці ўлічваюць множнасць, гістарычнасць, сітуацыйнасць. Множнасць азначае, што у кожным грамадстве існуе некалькі мадэляў маскуліннасці. Дамінантная мадэль

адлюстроўвае ўяўленні пра мужчынскія гендэрныя ролі, якія падзяляе большая частка грамадства. Гэтая форма лічыцца найбольш правільнай і пажаданай для ўсіх, але гэта не значыць, што большасць мужчын яе прытрымліваецца, бо так прадстаўляюць ідэальнага, а не рэальнага мужчыну. Дамінуючая мадэль непасрэдна звязана з сістэмай уладавых адносінаў. Акрамя гэтай мадэлі існуюць маргінальныя. Гістарычнасць маскуліннасці праяўляецца ў зменах, якія ўносяць у яе структуру ў рэчышчы гістарычных працэсаў. Эканамічныя, культурныя і іншыя фактары ўплываюць на змену гендэрных роляў. Сітуацыйнасць паказвае як тая ці іншая сацыякультурная сітуацыя мяняе акцэнтны ў ролях. Напрыклад, канфліктныя сітуацыі робяць існуючыя мадэлі маскуліннасці больш інтэнсіўнымі³. Дадзены падыход можна выкарыстоўваць для вызначэння мужчынскасці ў шляхецкаму асяроддзі і ў грамадстве ВКЛ у цэлым. Прааналізаваныя матэрыялы паказваюць, што значную ролю пры фарміраванні ідэалаў мужчыны адыгрывала грамадства. Пры чым кожная сацыяльная група стварала свой узор, але дамінаючым быў менавіта шляхецкі, бо шляхта займала вышэйшую прыступку ў дзяржаве. Гістарычныя ўмовы, якія склаліся ў той час на тэрыторыі ВКЛ, непасрэдна ўплывалі на вызначаныя гендэрныя ролі. Уплыў зрабілі шматлікія войны, эканамічны лад, культурныя і рэлігійныя плыні. Яны ўзвялі ў ранг абязваковых такія мужчынскія рысы як мужнасць, рэлігійнасць і інш.

* Рамуальду Стэфанавічу Странкоўскаму з падзякай за падтрымку і натхненне.

¹ <http://www.let.leidenuniv.nl/history/res/djn/men.html>, <http://www.georgetown.edu/labyrinth/e-center/interscripta/biblio.html>

² Кон И.С. Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // http://sexology.narod.ru/publ018_3.html

³ Синельников А. Маскулинность // Женщина и общество // <http://www.owl.ru/content/womplus/p52414.s>

У беларускай гістарыяграфіі на маргінальным узроўні адзначылася гісторыя жанчыны, але гісторыя мужчыны зьялася толькі да біяграфічных нататкаў без спробы аналізу самага паняцця «мужчыны» як сацыяльнага канструкта. Крыніцы па гісторыі Вялікага княства Літоўскага даюць магчымасць не толькі рэканструяваць жыццё мужчынскага насельніцтва, але і выявіць што значыць быць мужчынай-шляхціцам у дадзеным сацыякультурным асяроддзі. Гэта мэта вырашаецца праз вылучэнне гендэрна-ролевых функцый мужчыны ў грамадстве і сям'і, гендэрную ідэнтычнасць мужчыны, выяўленне што з'яўлялася мужчынскасцю для шляхецкага грамадства ВКЛ. Пры правядзенні дадзенага даследавання былі прааналізаваны крыніцы прыватнага характара: даравальныя запісы, тэстаменты, вясельныя і пахавальныя казанні, дзённікі, мемуары. Яны ўтрымліваюць інфармацыю аб гендэрных стэрыятыпах, ролях, ідэалах і вобразах, паказваюць, што цаніла грамадства ў шляхціцах і якімі хацела іх бачыць. Падыход да іх не толькі з факталагічнага пункту гледжання, але і зыходзячы з гендэрнай тэорыі дало магчымасць больш глыбока прааналізаваць гэтую тэму, прадставіць мужчыну з пункту гледжання грамадства і яго самага.

Грамадства, сям'я, род надавалі шляхціцу шэраг роляў, якія вызначаліся менавіта з-за яго гендэрнай прыналежнасці, а таксама з-за функцый, якія павінен быў выконваць мужчыны. Сярод роляў былі наступныя: сын, муж, бацька, гаспадар, мецэнат, абаронца, рыцар, палітык⁴. Іх шляхціц набываў не адразу, а з узростам. Ён праходзіў усе ўзроставыя стадыі: хлопчык – юнак – мужчына. Першая стадыя – ад нараджэння і

да падлеткавага стану. Асноўная яго роля на гэтым этапе была – сын. У юнацтве набываліся навывкі для валодання ролямі мецэната, гаспадара, палітыка і рыцара. Для гэтага хлопца адпраўлялі атрымліваць сярднюю і вышэйшую адукацыю ў ВКЛ і за мяжой, вучыцца валодаць зброяй пры каралеўскім або магнацкім двары. Статут ВКЛ 1529 г. дазваляў выезд за мяжу для шукання лепшай долі і авалодання рыцарскімі навучкамі. У другім Статуце адзначалася, што для гэтай мэты можна выезжаць ва ўсе краіны акрамя Маскоўскага княства. Статут ВКЛ 1588 г. даваў дазвол на набыццё навук, практыкаванне ў пісьме і рыцарскіх учынках. Ён забараняў выезджаць толькі ў тыя дзяржавы, з якімі ваявала ВКЛ⁵. З дасягненнем паўналецця (18 год) ён меў права атрымаць спадчыну, калі бацькі памерлі. Юнака актыўна ўводзілі ў курс сямейных спраў: гаспадарка, рэлігія, палітычныя стратэгіі і інш. Прыкладна да 24 год доўжыўся гэты перыяд, да яго сканчэння юнак засваіваў асноўныя нормы паводзінаў, гендэрныя стэрыятыпы, а таксама выконваў усе вызначаныя ролі.

Першую ролю, якую атрымлівала асоба мужчынскага полу пры нараджэнні, была сын. Першапачаткова ад яго патрабавалася паслухмянасць і павага да бацькоў. У дакументах сустракаецца апісанне рысаў характару, якія б бацькі хацелі бачыць у сваіх дзецях. Вершаванае пажаданне на 12 год атрымаў сын віленскага ваяводы Мікалая Радзівіла Мікалай. У ім аўтар жадаў яму кіравацца прыкладам бацькі, добра і ўпарта вучыцца⁶. Берасцейскі ваявода Крыштаф Дэспат Зяновіч жадаў, каб дзеці былі паборнікамі кальвінізму. Сыну Мікалаю нагадваў, што трэба слухацца маці, абараняць і

4 Апошнюю ролю нельга атаесамляць з сучасным разуменнем палітычнага дзеяча, у дзеным выпадку палітык – гэта асоба, якая ўдзельнічае ў грамадскім і палітычным жыцці краіны на мясцовым і дзяржаўным узроўнях.

5 Статут ВКЛ 1529 г. Розд. 3, арт. 8.; Статут ВКЛ 1566 г. Розд. 3, арт. 13.; Статут ВКЛ 1588 г. Розд. 3, арт. 16.

6 *Dzieła wszystkie*. – Т. 1. *Carmina*. *Wiersze lacińskie* / Opr. J. Krókowski. – Wrocław, 1958. – S. 381.

Mleko duchownie świętej wiary, do którego napisania
Zesłał Wergeriuszowi natchnienie Chrystus z grodu niebieskiego,
Przyjmij życzliwie, najjasniejszy chłopcze,
Gdyż takie dziełko zgadza się z twoimi zamiłowaniami,
Skoro od pierwszych lat dzieciństwa naśladujesz prawdziwą
Pobożność swego ojca, co jest jego najgłośniejszym
Pragnieniem. Ten więc święty pokarm, który rozlawszy
Się po wszystkich żyłach twego ducha spawi, że będziesz
Rósł na chwałę Boga, studiuj całymi nocami, studiuj całymi
Dniami, abyś przy jego pomocy kształtował swe życie,
A za przykładem wielkiego ojca kochaj zawsze, szlachetny
Chłopcze, szczerym sercem twego Wergeriusza. (1556)

апекаваць яе, служыць сваёй Айчыне, добра ставіцца да братаў па шляхецкай крыві, нікому не казаць дрэнных слоў. Віленскі ваявода Мікалай Радзівіл Сіротка наказваў сваім сынам Мікалаю Крыштафу, Яну Ежы, Альбрэхту Уладзіславу, Каралю Жыгімонту, Аляксандру Людвіку прытрымлівацца хрысціянскай веры, жыць у міры, служыць Вялікаму княству Літоўскаму і каралю, баяцца як полымя растратаў, п'янства, пышных убораў, спакусаў маладосці, міласэрна абыходзіцца са слугамі (1612). Берасцейскі суддзя Пётр Кахлеўскі хацеў, каб яго сыны Хрысціян Амброзій, Аляксандр Бенедзікт, Ян Станіслаў здабылі славу ў навукх, на службах, захавалі евангелісцкае веравызнанне (1646). Ён жадаў, каб яго сыны зраўняліся з ім у вядомасці, стварылі пра сябе станоўчае ўражанне ў шляхецкім асяроддзі, каб у іх было значна лепшае за яго здароўе, добрае і спакойнае жыццё, павага ў грамадстве. Пракоп Янавіч Дарошка бачыў свайго сына Андрэя ў якасці абаронца і апекуна для маці Хрысціны Ельцаўны пасля сваёй смерці, наказваў яму быць добрым і ласкавым дзіцём (1652). Ян Дамаслаўскі прадпісваў сваім сынам Самуэлю і Генрыху, каб яны шанавалі Бога, не крыўдзілі маці Ганну Алену, слухаліся яе, паважалі старэйшых, пачцівымі былі да сваякоў і апекуноў⁷. Шляхецкае грамадства, якое было пабудавана на іерархічнасці і патрыярхальнасці, патрабавала ад уваходзячых у яго асоб прытрымлівацца прадпісаных правілаў. З малага ўзросту ў шляхціцах выходзілі набожнасць, павагу да бацькоў, старэйшых і сваякоў, рыхтавалі іх да выканання абарончай функцыі ў сям'і, спрыялі іх кар'еры і поспеху ў асяроддзі. Бацькі жадалі бачыць сваіх сыноў годнымі шляхціцамі, якія займаюць высокія пазіцыі не толькі па праву нараджэння, але і па сваіх чалавечых якасцях. Таксама яны хацелі, каб нашчадкі перанялі іх лепшыя якасці і перадалі сваім дзецям. Сын, не гледзячы на яго прыналежнасць да

мужчынскага полу, знаходзіўся на ніжэйшай прыступцы, чым маці. З дзяцінства яго прывучалі паважаць склаўшуюся сістэму і паводзіць сябе адпаведна з узростам і статусам. Пры дасягненні дарослага ўзросту ад сына патрабавалі клопат пра бацькоў, забеспячэння ім спакойнай старасці. Асновы мужчынскіх паводзін, мужчынскай ідэнтычнасці закладаліся яшчэ ў дзяцінстве, а замацоўваліся і развіваліся ў юнацтве.

Юнацкі ўзрост і яго асаблівасці добра адлюстроўваюць пахавальныя казанні. Сын канцлера ВКЛ Льва Сапегі і Альжбеты Радзівіл Крыштаф Мікалай (1607–1631) памёр у маладым узросце. Ужо ў 14 год ён атрымаў пасаду смаленскага кашталяна, быў дэпутатам ад Ашмянскага павету на Трубунал ВКЛ (1630), а з Смаленскага ваяводства – дэпутатам на сейм (1630), займаў пасады падстолега ВКЛ (1630), пісар ВКЛ (1631)⁸. Якуб Альшэўскі прадставіў Крыштафа Мікалая як мужанага рыцара, які ўмеў умацняць абозы і замкі, аглядаў начныя дазоры, удзельнічаў у вайсковых выправах, бо «меў сэрца не юнака, а мужа». На думку аўтара «гетман павінен не толькі булаву трымаць, але і трактаты чытаць і цытру трымаць. Міла слухаць у Маскве стрэльбу, якая замкі і мястэчкі брала, але не менш міла слухаць лютню, якая на пакой зайграла». Надаецца ўвага адукацыі ў Віленскай Акадэміі і за мяжой у Нямеччыне, Нідэрландах, дзе вывучаў філасофію, гісторыю, палітыку. Падкрэсліваецца рэлігійнае выхаванне ў сям'і Крыштафа Мікалая і яго набожнасць. К.М. Сапега быў варты сваіх продкаў, якія выдатна праявілі сябе ў бітвах і ў сенце (полацкі ваявода Андрэй, канцлер ВКЛ Іван Сямёнавіч, пісары ВКЛ Багдан і Стэфан і інш.). Смерць юнака прынесла страту Айчыне, якая згубіла свайго абаронца⁹. Дадзены твор яскрава ілюструе, што павінен умець будучы мужчына: валодаць зброяй, музычным інструментам, навукай, рэлігійнай літаратурай, а таксама быць вартым

⁷ Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. – Warszawa, 1992. – S. 103–111; Archiwum domu Radziwiłłów. – T. VIII. – Kraków, 1885. – S. 62; Trawicka Z. Memorial Piotra Kochlewskiego // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – T. XX. – Warszawa, 1975. – S. 188; ГДГАМ. КП. 9216.; Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ) у Гродна. – Ф. 1663, воп.1, спр. 661.

⁸ Rachuba A. Sapieha Krzysztof Mikolaj // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXXV/1. – Zeszyt 144. – Warszawa; Kraków, 1994. – S. 70–71.

⁹ Olszewski J. Grono winne pod zodiakiem Sapieżyńskim w młodym wieku dojrzałej cnoty na pogrzebie Wielmożnego Pana Jego Mści Pana Krzysztofa Sapiehi Woiewodzicza Wileńskiego, Pisaza WKL, Marszałkowskiego, Zditowskiego starosty. – Wilna, 1631.

сваіх продкаў. Тут адлюстраваны асноўныя рыцарскія каноны, якіх прытрымліваліся ў шляхецкім асяроддзі. Акрамя гэтага юнак быў ужо падрыхтаваны выконваць наступныя гендэрныя ролі: рыцар, палітык, мецэнат, абаронца.

Старэйшы сын падканцлера ВКЛ Стэфана Паца (?–1640) і Ганны Рудамянкі пернаўскі староста і каралеўскі пакаёвы Станіслаў (?–1642) скончыў жыццё ў маладым у Гародне. З дзяцінства ён не гнявіў бацькоў сваімі паводзінамі, быў цнатлівым. У юнацтве часта наведваў касцёл, быў вельмі рэлігійным і імкнуўся, каб яго рэлігійны імпэт не бачыла нават чэлядзь. Станіслаў быў годны сваіх продкаў Пацаў, якія стаялі побач з такімі шляхецкімі родамі як Вішнявецкія, Валовічы, Чартарыйскія, Зяновічы¹⁰. За кароткае жыццё С. Пац не прыдбаў высокія пасады, таму аўтар панегірыка звярнуў увагу на сыноўскую пакору і рэлігінасць.

Сын віленскага кашталяна Мікалая Глябовіча Ян характарызаваўся як асоба, якая пачала служыць Айчыне і рэлігіі, была цнатлівая, сарамлівая, пакорлівая і прыгожая. Апошняя рыса даволі незвычайная для характарыстыкі прадстаўніка мужчынскага полу. Пры чым аўтар панегірыка даволі шмат увагі надае менавіта ёй. Ён прыводзіць прыклады прыгожых мужчын са Старога Запавету (Юзэф, кароль Вавілона Навухаданасор, Міхаіл, Давід) і адзначае, што ў іх прыгажосць і цнота была побач. Па знешнасці аўтар параўноўвае Яна Глябовіча з Давідам¹¹:

...Był młodzieniec na weyzerzenie piękny,
Y wzięty w oczach wszyskiego ludu, a
Naybardziej w oczach dworzan krolewskich
Dla ktorey grzeczności iego, iako był
Kroń Saul Dawida na osługę swoię
Pokoiową od oycy wziął mowiac mu: Niech
Syn twoy Dawid stawa przed oblicznością
Moią nałazł abowiem łask w oczach moich...¹²

Па словам аўтара Ян Глябовіч быў настолькі прыгожы, што яго знешнасць выклі-

кала каханне. Яна стала прычынай просьбы караля Уладзіслава да Мікалая Глябовіча, каб яго сын стаў каралеўскім пакаёвым. У гэтым моцным акцэнце на знешнасць юнака, якая пераважае яго іншыя якасці, прасочваецца двухсэнсаўнасць і нават намёк на тое, што Ян карыстаўся сваёй прыгажосцю пры каралеўскім двары пры чым не толькі сярод жанчын. Вызначэнне гендэрных роляў юнака даволі размытае, яскрава вызначаецца роля сына і «прыгажуна», ёсць намёкі на роль рыцара. Аднак такая падача юнака гэта хутчэй выключэнне чым правіла.

Юнак шляхецкага паходжання мог звязаць свой лёс з царквой, і ў пахавальным казанні акцэнты змяшчаліся ў рэлігійны бок. Віленскі праборшч, духоўны рэфэрэндатар ВКЛ, каралеўскі сакратар Караль Ян Белазор памёр у маладым узросце (1631), але дакладная колькасць год не вядома. Ён нарадзіўся ў сям'і ўпіцкага падкаморыя Белазора і Дароты Вайнянкі. Добра служыў касцёлу, у айчыстай маёмасці фундаваў для брацтва алтар і срэбра¹³. Якуб Альшэўскі звяртае ўвагу на паходжанне Яна Белазора, пры чым падкрэслівае высокі статус у грамадстве мацярынскай лініі Войнаў. Браты маці займалі высокія пасады: віленскі біскуп, падскарбі ВКЛ, падканцлер ВКЛ, два мсціслаўскіх падкаморых, берасцейскі падкаморы. Сам твор мае зварот да віленскага біскупа Абрахама Войны, што зноў жа падмае аўтарытэт маці і жаночай лініі. Праз тэкст прасочваюцца наступныя ролі Яна Белазора: сын, мецэнат, рэлігійны дзеяч. Гэта добра паказвае розніцу паміж свецкай і рэлігійнай асобай.

Як паказваюць крыніцы юнацкі ўзрост быў важным для станаўлення мужчыны як асобы, пачатку яго вайскавай і грамадскай дзейнасці. У гэты перыяд сканчвалася адукацыя, авалодванне асновамі вайскавай справы, фарміраванне асобы. Паводле дакументаў бачна, што юнацкі перыяд залежыў

¹⁰ Rewkowicz J. Pobożnie panie w Wielmożnym Jego Mości Panu Stanisławu Pacu Starosce Prensckim, Dworaniein Pokoiowym JKM. – Wilna, 1648.

¹¹ Wawrzyniec P. Senator w Jasnie Wielmożnym Panu JMP Mikołai IV Hlebowiczu na Dąbrownie Kaszteliane Wileńskim, Onikszyńskim, Radoszkowskim starosce oraz dworaniein pokoiowy JKM w Wielmożnym panie Janie Hlebowiczu na Dąbrownie synu kaszteliana pomienionego. – Wilna, 1633.

¹² Цытуецца з захаваннем мовы арыгінала.

¹³ Olszewski J. Kazanie na pogrzebie Wielebnego w Bogu Prałata IMX Karola Jana Białozora Proboszcza Wileńskiego, Referendatora WKL. – Wilna, 1631.

ад стартавых магчымасцей сям'і. Зразумела, што ў 14 год Крыштаф Мікалай Сапега не мог атрымаць пасаду смаленскага каштальяна (хоць яна і была намінальная) без бацькоўскай дапамогі. Яго панегірык ілюструе ўзорны ідэал юнака: рэдка каму ўдавалася за вельмі кароткі тэрміцць мець такое насычанае жыццё. Іншыя пахавальныя казанні часта не мелі столькі матэрыялу і ў большасці канцэнтраваліся на ролі сына і рэлігійнасці юнака. Асаблівае месца займае панегірык прысвечаны Яну Глябовічу, дзе ўвага надаецца прыгажосці, той рысе якая не ўваходзіла ў пералік неабходных для шляхціца. У выніку можна адзначыць, што ў юнацтве закладваліся ролі рыцара, мецэната, палітыка ў той ці іншай ступені ў залежнасці ад канкрэтнага выпадка. Канечне, у гэты перыяд шляхціц не выходзіў цалкам з пад кантролю бацькоў і роля паслухмянага сына была актуальна.

Шляхціц выконваў гендэрныя ролі, якія непасрэдна былі звязаны з яго грамадскай дзейнасцю. Ён мог ўдзельнічаць у палітычным жыцці, займаць дзяржаўныя і вайсковыя пасады. Роля рыцара была самай важнай і актуальнай для шляхецкага грамадства. Такія вайсковыя пасады як гетман, палкоўнік, капітан, ротмістр і іншыя даваліся прадстаўнікам шляхты. Сармацкая культура стварыла ідэал рыцара, які павінен быў абараняць бяспеку і незалежнасць краіны ў шматлікіх войнах. Абарона краіны азначала абарону сваёй сям'і і маёмасці. Па словах аўтара панегірыка Ежы Дэспата Зяновіча Аўгусціна Вітунскага, шляхціц не павінен чакаць смерці, а калі будзе патрэба, то аддаць сваё жыццё за Айчыну. Гісторыя ВКЛ насычана ваеннымі падзеямі, пад час якіх выкананне ролі ваяра станавілася надзвычай актуальнай. Перыяды вайны былі самымі небяспечнымі для грамадства, сям'і і асобы¹⁴. Судовая скарга за 1660 г. паказвае, які раскол вайна ўнесла ў шляхецкае асяроддзе. Ян і Мацей Дэнбіцкія прысягнулі Маскве і атрымалі права на ўладанні ў Каменецкім старостве (Берасцейскае ваяводства), сярод іх быў фальварк Радасць, які

належаў Бялецкаму. Яны выгналі яго разам з сям'ёй¹⁵. Нават прысутнасць гаспадара не змагла адвесці небяспеку. Найбольш трагічныя сітуацыі з шляхецкімі сем'ямі здараліся ў ваенныя ліхалецці. У тэстаментах, напісаных у перыяд 1654–1667 гг., сустракаецца шмат інфармацыі пра трагічны лёс шляхціцаў і шляхцянак. Месца напісання завяшчання Ганны Матушэвічаўны Кучук – Казань – выклікае пытанне, якім чынам яна туды трапіла? Ці была ў палоне, ці шукала сваякоў? Яе дачка Марыяна была ўзята ў палон у маёнтку Чарлаўшчызна ў 1655 г. маскоўскім войскам. Муж Лявон Кучук патрапіў у няволю пры аблозе Віцебскага замку. У выніку жанчына засталася адна. Спадзяючыся на вяртанне сваякоў, яна пакінула ім маёмасць. Разам з дзецьмі апынулася ў палоне дачка Геліяша Сігнітэўскага, там яна і памерла. Яго сын загінуў, ваюючы пад кіраўніцтвам польнага гетмана ВКЛ Вінцэнта Гансеўскага. Геліяш спадзяваўся на вяртанне другога сына Томаша. Ён абавязаў яго быць апекуном малых дачок Алены і Ганны. Сястра Аляксандра Варанца Юдзіта «пры першай аблозе Трубецкім Мсціслаўскага замку (1654) праз меч у палон узята была». Князя Трубецкага як «непрыяцеля маскаля» ўзгадвае Ганна Сокал Безвадзіцкая. Яе муж Васіль загінуў у Мсціслаўскім замку, а сын Ян быў захоплены ў няволю, і лёс яго быў невядомы. Вялікія страты людскія і маёмасныя ў Ашмянскім павеце адзначыў ў сваім завяшчанні Крыштаф Горман¹⁶. Вайна разбурыла шмат шляхецкіх сем'яў. Мужчыны гінулі ў бітвах, а жанчыны і дзеці траплялі ў палон. Прыклады паказваюць неабходнасць і актуальнасць выканання ролі рыцара і абаронцы.

Шляхта цаніла мужных ваяроў. Пахвала рыцарскіх якасцяў сустракаецца ў летапісах, пахавальных і вясельных казаннях, вершах, надгробках, афіцыйных дакументах. Рыцару ўласцівы былі смеласць, адвага, кемлівасць, мужнасць, рэлігійнасць, адданасць сваёй краіне, патрыятызм. Пры чым рыцар мог як асабіста ўдзельнічаць у вайскавай кампаніі, так і

¹⁴ Сагановіч Г. Невядомая вайна 1654–1667. – Мн., 1995.

¹⁵ АВАК. – Т. 3. Акты Брестскага гродскага суда. – Вільна, 1870. – С. 355–356.

¹⁶ НГАБ у Мінску. – Ф. 1732, воп.1, спр.1, арк. 6, 19–10, 192–195; Историко-юридические материалы, извлечённые из актовых книг губернии Витебской и Могилёвской, хранящихся в центральном архиве в Витебске. – Вып. 28. – Витебск, 1900. – С. 128, 139–140.

фінансаваць яе. З усіх саслоўяў, якія існавалі ў ВКЛ рыцарская культура стала ўласціва толькі шляхецтву. Звязана гэта было ў першую чаргу з паходжаннем дадзенага саслоўя, якое набыло свой статус і прывелегіі менавіта дзякуючы вайскавай дзейнасці. Пасля гэта становіцца прадметам асаблівага гонару кожнага шляхецкага роду: ваярамі ганарыліся як магнатамі, так і дробная шляхта. Гэта адлюстравалася ў патрэтных жанры і ў надгробках, дзе часта мужчыны былі ў даспехах і са зброяй.

Дзейнасць ваяроў адлюстравалася ў шматлікіх творах і крыніцах. Вобраз рыцара займае ў іх пачэснае месца¹⁷. Прыкладам рыцарскага эпасу ВКЛ, які ўхваляе вайсковыя падзвігі, з'яўляецца «Пахвала Пану Віленскаму Старасту Луцкаму і Брацлаўскаму, маршалку Валынскае зямлі, Вялікаму Ваяводзе, слаўнаму да вялікаразумнаму гетману Князю Канстанціну Іванавічу Астрожскаму»¹⁸, якая прысвечана перамозе пад Воршай 1514 г. Як палкаводзец гетман ВКЛ параўноўваецца з Аляксандрам Македонскім. Яму спрыяла вышэйшая сіла: «...як багабоязны муж і спраўца ваенны прымчаўся да царквы жыватворчае Тройцы і да вялікага цудадзейцы Хрыстовага святога Міколы і, упаўшы на калені, памаліўся Богу...». У гэтай бітве К.І. Астрожскі і шляхта ВКЛ праявіла сябе адважнымі рыцарамі. Апісанне рыцарскіх учынкаў сустракаецца і ў іншых летапісах, але гэты твор вылучае, што ён спецыяльна прысвечаны знакамiтаму ваяру Вялікага княства.

Да рыцарскай тэматыкі звярталіся паэты ў вершах і вясельных панегірыках. Аўтары выкарыстоўвалі разнастайныя эпітэты, каб у лепшым свеце прадставіць шляхціца. Характэрна выкарыстанне вобразаў антычных багоў у паэзіі прысвечанай сям'і¹⁹, а для апісання вайсковых падзей ужывалі імя бога Марса. З. Морштын у

вершы «List do IMCI Aleksandra Mierzeńskiego, porucznika chorągwie panczernej księcia IMci Janusza Radziwiłła, Wojewody Wileńskiego i Hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego, po szepielowskiej potrzebie» шмат увагі надае адзначанай тэме.

...Nie śpi, a słuchaj, jeśli miękkie puchy
Wszystkie Marsowe zatłumili duchy,
Miasto hejnała zaśpiewam ci nowe
Rytmy Marsowe...
...Ratujcie, bracia, swojego Morsztyna,
Bo gdy zbrojnego zszadził Moskwicina,
Wnet go w misiurkę drugi nad ciemieniem
Urwał kiścieniem...²⁰

Адным з выбітных ваяроў, які стаў прыкладам мужнасці і рыцарства для многіх пакаленняў шляхціцаў, быў Ян Караль Хадкевіч, якому прысвяціў верш на лацінскай мове Мацей Казімір Сарбеўскі (1595–1640). Прычына ўзнікнення твора – вайна з туркамі.

...Daj moc walczącym zastępom, krzep ramię
Hufców, na które runie przemoc sroga:
Niech za twą sprawą Chodkiewicz przełamie
Potężne szyki krwiożerczego wroga.
Niech ożywiony tej miłości żarem
Płomiennym, który w lwy zmienia rycerzy,
Na szyki Turków, z nagła, jak piorun uderzy²¹.

Панегірык на шлюб батоцкага старосты Яна Паца (?–1702) і дачкі смаленскага ваяводы Грыгорыя Казіміра Падбярэскага і Рудамянкi²² Тарэзы акрамя ўслаўлення падзеі ўтрымлівае інфармацыю пра вайсковыя ўчынкi жаніха:

...Neiwiednie splendor Domu Pacowskiego
W Trwałey wieczności pewnie Wielmożnego
Ile gdy mężnie Pac z własney dzielności
Zwykł czynić Dowod woien od młodości
Nie wprzod hetmanem az przez wszystkie sławy
Prymasem ty iest do wielkiej Buławy...
...Y niebespecznym zabawom Marsowym,
Y ciężkim sprawom Rzeczypospolitey
Y śliskim Dworow omylnych faworem
Temu na ten czas służbę wypowieda...²³

¹⁷ Хадыка А.Ю., Хадыка Ю.В. Непаўторныя рысы: з гісторыі беларускага партрэта. – Мн., 1992. – С. 61–62.

¹⁸ Беларускія летапісы і кронікі. – Мн., 1997.

¹⁹ Ślękowa L. Muza domowa. Okolicznościowa poezja rodzinna czasów renesansu i baroku. – Wrocław, 1991. – S. 105.

²⁰ Morsztyn Z. Muza domowa. Wzdanie krytycznie spóścizny poetyckiej / opr. J. Dürr-Durski. – T. 1. – W., 1954. – S. 112, 115.

²¹ Liryki oraz «Droga rzymska i fragmenty „Lechiady»» / oprac. M. Korolko, J. Okoń. – W., 1980. – S. 528–531.

²² Wolff J. Pacowie: Materiały historiko-genealogiczne. – Petersburg, 1885. – S. 225–231.

²³ Hadziowiec K. Lilie woniejące klejnotow oyczystych Jasnie Wielmożnych domow Przewacnym Aktem Weselnym Wielmożnego IMP Iana Paca Potockiego starosty z Wielmożną IM Panną Teressą Podbereską Woiewodzianką Smolenską Złączone. – Wilna, 1680.

Гэта не адзіныя творы, дзе надаецца ўвага рыцарскім учынкам. Яны ілюструюць на колькі важна было для шляхецкага грамадства падкрэсліць сваю вайсковасць, удзел у лёсе краіны. Пры гэтым неабходна было падкрэсліць гераізм і адвагу шляхціца.

Смерць была добрай нагодай, каб успомніць жыццё чалавека. Пахавальныя казанні і надгробкі часта адзначалі вайсковы подзвігі, узгадвалі прычыну смерці, асабліва, калі нябожчык загінуў на поле бітвы. Напрыклад, Збігнеў Морштын быў аўтарам шэрагу пахавальных вершаў, якія былі прысвечаны вайсковым сябрам гетмана ВКЛ Януша Радзівіла (XVII ст.). Аўтар суправаджаў яго ў вайсковых паходаў, і таму меў шмат матэрыялаў для вершаў.

Bohuszewiczowu, rotmistrowi

Ciebie to tu, o wielki mężu położono,
Nad tobą tę chorągiew świetną zawieszono,
Na której wyrażone jest rzemiosło twoje,
Wojska, szyki, obozy, czaty, krwawe boje.
Żegnaj ziemskich hetmanów, a służ raczej z tymi,
Co w niebie rządza wojski niezwyciężonymi.
Monsterowi, towarzyszowi Hetmanskemu
Tam przy boku wielkiego zabit Radziwiłła,
Ta rozsikane ciało przykrywa mogiła,
Duch prosto z oblanego krwią pobojuwiska
Tam poszedł skąd początek mam swego nazwiska²⁴.

Найбольш яскрава імкнуліся прадставіць ваяроў у пахавальных казаннях. Пры чым аўтары хоць і ў эпітэтах, але распавядалі пра рэальныя падзеі. Рыцарскай адвагай вылучыўся Пётр Трызна ў Інфлянцкай вайне. «Адважнае сэрца» меў Юры Зяновіч (1510–1583). Ён удзельнічаў у вайне са шведамі, у бітве пад Хоцімам. Добрым рыцарам быў віленскі кашталян Альбрэхт Уладзіслаў Радзівіл (1589–1636). У маладым узросце ён вадзіў роты і харугвы ў Інфлянты і на Маскву²⁵. Як выдатныя вайсковыя палкаводцы былі ахарактарызаваны ў пахавальных казаннях гетманы ВКЛ Ян Караль Хадкевіч,

Павел Сапега, Міхаіл Сервацыюш Карыбут Вішнявецкі. Напрыклад, Ян Караль Хадкевіч зрабіў выдатную вайсковую кар'єру. Ён ваяваў у Інфлянтах, змагаўся з маскоўскімі, шведскімі і турэцкімі войскамі. Аўтар яго панегірыка Ф. Біркоўскі нават адзначыў, што ў яго была знешнасць, якую павінен мець гетман: суровы твар, высокі лоб, арліны нос. Я.К. Хадкевіч узгадваўся як мужны ваяр і ў іншых панегірыках, што дадаткова паказвае яго папулярнасць і прызнанне яго вайсковага таленту. Часам ён узводзіўся ў ранг ідэальнага рыцараў. Яго гераічнае жыццё натхніла на стварэнне біяграфічнага твора ў XVIII ст. Ён апісвае жыццё гетмана ВКЛ ад нараджэння да смерці. Менш адведзена дзяцінству. Акцэнтуюцца ўвага, што яму было наканавана стаць ваяром. У 1579 г. Стэфан Баторый ехаў у Полацк праз Вільна і, пабачыўшы Я. Хадкевіча, сказаў, што ён будзе вялікім жаўнерам. Твор падрабязна распавядае пра вайсковы падзеі, у якіх прымаў удзел гетман ВКЛ²⁶. Лёс аберагаў Паўла Сапегу ў шматлікіх войнах. Яго вайсковы талент параўноўваўся з талентам палкаводцаў з рымскай гісторыі²⁷. «Вялікі смутак ахаліў усю Еўропу і ВКЛ з нагоды смерці Міхаіла Сервацыюша Карыбута Вішнявецкага». Яго ведалі пры еўрапейскіх дварах. Гэта была страта для караля Аўгуста III, Сената, войска. ВКЛ засталася без сваяго першага сенатара, а віленскае ваяводства страціла свайго абаронца²⁸. Гэты панегірык выдатна дэманструе статус шляхціца ў грамадстве ў адпаведнасці з яго пасадамі і грамадскай дзейнасцю. Аб выкананні рыцарскіх абавязкаў адзначалася ў панегірыках прысвечаных Хрызастому Хадкевічу, Аляксандру Калецкаму, харунжаму ВКЛ Самуэлю Пацу (?–1627), маршалку ВКЛ Станіславу Сапезе (?–1635), віленскаму ваяводзе Ежы Каралю Глябовічу (?–1670), віцебскаму ваяводзе

²⁴ Morsztyn Z. Muza Domowa. Wzdanie krytycznie spóścizny poetyckiej / opr. J. Dürr-Durski. – Т. 1. – В., 1954. – S. 235.

²⁵ Withunski A. Okowy niesmertelnej sławy u chwały JM Pana Jerzego Despota Zienowicza, starosty Upickiego, Pułkownika Mężnego u sławnego w dzień pogrzebu ciała jego w kościele Wileńskim Franciszka Świętego, Oycow Bernardzinow. – Wilna, 1650; Zeliwski K. Dokonanie pobożnie przy panskim pożyci Jasnie Oświeconego księżęcia JM Pana Albrychta Władzysława Radziwiłła, księżęcia na Olyce y Nieswieżu, hrabi na Szydłowcy y Mirze, kasztelana Wileńskiego, starosty Szereszerskiego etc. – Wilna, 1637.

²⁶ Historija Jana Karola Chodkiewicza woiewody wileńskiego, hetmana wielkiego WKL. – В., 1781.

²⁷ Birkowski F. Jan Karol Chodkiewicz y Jan Woyner, wielmożni waleczni, pobożni wojewodowie, pamięcią pogrzebną. – Kraków, 1627; НГАБ. – Ф. 694, воп.1, спр. 463, арк. 80–82.

²⁸ НГАБ у Гродна. – Ф. 1663, воп. 1, спр. 481.

Сіміёну, Самуэлю Любартовічу Сангушцы (?–1639), віленскаму ваяводзе Янушу Скуміну Тышкевічу (?–1642), наваградскаму ваяводзе Мікалаю Крыштафу Халецкаму (?–1654), маршалку ВКЛ Крыштафу Весялоўскаму (?–1637), наваградскаму кашталю Базылю Копцю (?–1637), смаленскаму земскаму суддзе Іераніму Цехановічу, віленскаму ваяводзе Паўлу Яну Сапезе (?–1667), канцлеру ВКЛ Крыштафу Жыгімонту Пацу (?–1685) і інш²⁹. Да інфармацыі ў панегірыках варта адносіцца крытычна. Іх задача прадставіць памерлага ў лепшым свеце. Але пры гэтым яны паказваюць, што такія рысы характару як мужнасць, смеласць цанілася грамадствам у мужчыне. Пахавальныя казанні стваралі вобраз ідэальнага шляхціца, які служыў узорам для іншых.

У афіцыйных дакументах таксама адзначалі славу сыноў Вялікага княства Літоўскага і Кароны, якія вызначыліся ў перыяд казацка-сялянскіх войнаў 1648–1651 гг., пра дзеянні якіх няўдзячна забыліся (1653). Сярод іх быў аршанскі староста, а потым месціслаўскі ваявода Юры Друцкі Горскі. Ён разам з дабраахвотнікамі і ротмістрам Аршанскага павету праводзіў баявыя дзеянні ў тыле ворага. 15 студзеня 1649 г. ён разбіў полк казакаў пад Старадубам, узяў шмат

палонных. Частку з іх адправіў гетману ВКЛ, а частку пакараў смерцю ў Оршы. Падчас гэтай падзеі адбіў 80 шляхцянак, якія трапілі ў варожы палон. Узгадалі мужа кавалера, харунжага ВКЛ Яна Самуэля Паца (?–1654). За свай кошт (100 тыс. пол. зл.) ён набраў некалькі харугваў жаўнераў і біў ворага на пераправах і шляхах Аршанскага павету. Пісар ВКЛ Уладзіслаў Валовіч (?–1668) таксама бараніў Айчыну пад Бабруйска³⁰.

Вайсковыя рысы шляхціца таксама мела месца ў матэрыяльных крыніцах: партрэтах і надмагіллях. Большасць шляхецкіх партрэтаў адлюстроўваюць вайсковасць шляхецкага стану. Гэтая рыса праяўляецца ў наяўнасці зброі (шаблі ці буздыгану) і таксама ў рыцарскіх даспехах. Так намаляваны канцлер ВКЛ Леў Сапега, вялікі гетман ВКЛ Канстанцін Астрожскі, месціслаўскі ваявода Ян Завіша, віцебскі кашталіян Мікалай Завіша, пінскі староста Уладзімір Ельскі, Юрый Радзівіл і інш. Партрэты маюць дадатковую інфармацыю – атрыбуты, герб і подпісы, што паказвае грамадскі стан і сацыяльную ролю мадэлі. Надмагіллі ўвасаблялі патрыятычную ідэю рыцара, абаронцы сваёй зямлі. Сярод захаваных помнікаў вылучаюцца пахаванні віцебскага кашталіяна М. Вольскага і яго

²⁹ Grański A. Kazanie na pogrzebie sławnej pamięci Jego Mści Pana Hieronima Chryzostoma Chodkiewicza, hrabia ze Szklowa, Myszy, na Bychowie. – Wilna, 1614.; Wawrzyniec X. Kazanie na pogrzebie urodzonego JMP Alexandra Koleckiego z Małych Kolnik. – Wilna, 1632; Olszewski J. Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Pana Jego Mości Pana Samuela Paca wielkiego WKL chorążego, na expeditiey Inflanskiej przeciw Gustawowi Adolphowi Xiążeciu Sudermańskiemu, w woysku krola Jego Mości Polkownika. – Wilna, 1627; Sarbiewski M.K. Laska marszałkowska na pogrzebie Jasnie Wielmożnego Pana Jego Mości Pana Jana Stanisława Sapiehi Marszałka WKL, Słonimskiego, Błudnieńskiego, Maikowskiego starosty. – Vilnae, 1635.; Bik B. Osobliwe panskie dary abo raczej boskie w osobie godney pamięci iasnie wielmocnego pana Jego Mości Pana Ierzego Karola na Dąbrowney y Zasławiu Hlebowicza, Wojewody Wileńskiego, Oniksztyńskiego, Radoszkowskiego, Ławaryszskiego i inn. starosty. – Wilna, 1670; Mokrski A.H. Pogonia żalobna Jasnie Oświeconego y Jasnie Wielmożnego Pana Symeona Samuela Lubartowicza Sanguszka, xięcia z Kowla, Wojewody Witebskiego, Starosty Suraskiego i inn. – Wilna, 1639; Dubowicz A. Kazanie na pogrzebie Jasnie Wielmożnego Jego Mości Pana Theophila Tryzny wojewody Brzeskiego, Wołkowyskiego, Błudnieńskiego i inn. starosty. – Wilna, 1645; Galecki M.A. Strzala wieczney szczesliwosci kresu dopędzająca w wybornym biegu pobożnego życia Jasnie Wielmożnego Jego Mości Pana Mikalaia Krzysztofa z Chalca Chaleckiego, Wojewody Nowogrodzkiego, Wołkinickiego, Lepuńskiego i in. starosty. – Wilna, 1654; Withuński A. Wieczney w oney rozy nowem grodem żalu otoczona przez śmierc Jasnie Wielmożnego Pana Jego Mości Pana Basylego Kopcia, kasztalana Nowogrodzkiego, Oskiego, Przelomskiego i in. starosty. – Lublin, 1637; Nariewicz S. Dekret wieczney pamięci na sędzię ziemskiego smolenskigo JMP Hieronima Ciechanowicza, sekretarza JKM i na assessora JM przy żalobie pogrzebowey ferowany; Karnicki J. Abrys meżnego bohatera szczerze ojczyźnie życziwego Jasne Welmożniego JMP Pawle Janie Sapiezie Woiewodzie Wilenskim, Hetmanie Wielkim WKL, Rosławskim, Borcianskim, Olkinskim Starosce, Ciwunie Retowskim, Dzierzawcy Słominskim y Szawelskim, Administratorze oekonomiiey Kobrynskiej. – Wilna, 1667; Gołembowski C. Poiedynek śmierci z życiem na pogrzebie Jasnie Wielmożnego JMP Krzysztofa Zygmunta Paca, Kanclerza WKL, Pińskiego, Wilkiskiego, Wołkowyskiego, Tryskiego, Kożenieckiego, Ostryńskiego, Leśniczey, Niemonoyskiego starosty, economiey Olickiej administratora y Jasnie Welmożney JMP Glarysy Isabelli Eugenii Pacowey, WKL Kancleryny, z familii de Mailly. – Warszawa, 1685.

³⁰ Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimira Wazy 1648–1668. – T. I. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1989. – S. 125–126.

жонкі (в. Крамяніца), канюшага ВКЛ П. Сапегі (в. Гальшаны, зараз у Музеі старажытна-беларускай культуры)³¹.

Большая частка крыніц утрымлівае станоўчыя вобразы рыцараў, але для дасканаласці карціны варта прывесці прыклад антыгероя. Калі найвышэйшай прайвай адвагі была абарона краіны, то самай вялікай ганьбай была здрада ёй, якая не даравалася грамадствам. У сувязі са шматлікімі крывавымі войнамі з Маскоўскім княствам шляхта вельмі хваравіта ўспрымала супрацоўніцтва з гэтай краінай. Здрайца, ня глядзячы на паходжанне, караўся смерцю. Адным з такіх антыгерояў быў Грыгоры Осцік (кл. 1535–1580). Ён быў абвінавачаны ў тайных кантактах з пасламі Івана Грознага, за што быў адданы ў ваенны суд і па дэкрэту Стэфана Баторыя і сенатараў быў прыгавораны да смерці. Гэтай падзеяй быў прысвечаны твор «Lament nieszczęsniego Hregora Ościka, za jego uczynek poczciwości odsądzonego i na gardło skazanego roku 1580, miesiąca Czerwca 15 w Wilnie»³². У ім адзначалася, што да гэтага здарэння род Осцікаў меў добрую славу ў ВКЛ. Напрыклад, Грыгоры Осцік (?–1518) быў надворным маршалкам ВКЛ і трокскім ваяводай, трапіў у маскоўскі палон пад Ведрошам (1500), яго сыны таксама зрабілі добрую кар'еру Станіслаў (?–1519) стаў полацкім ваяводай, Юрый (?–1546) – гаспадарскім маршалкам ВКЛ, Грыгоры (?–1558) – віленскім кашталянам³³. Усё жыццё Грыгорыя Осціка было насычана дрэннымі ўчынкамі. Ён скасаваў шлюб з Ядвігай Насілоўскай, дачкой віцебскага ваяводы, увесь час судзіўся з суседзямі, рабіў наезды, рабаваў, разам з нейкім яўрем стварыў вытворчасць фальшывых папераў і пячатак у Каварску пад Вільна. Г. Осцік спрабаваў абвінаваціць жонку роднага брата Юрыя (кл. 1530–1579) у яго атручванні³⁴, каб авалодаць маёнткам, які яна атрымала пасля смерці мужа. У рэшце рэшт дайшло на най-

вышэйшай ступені злачынства – да здрады краіне. Твор пабудаваны як пакаянне Г. Осціка за здраду, ён просіць прабачэнне перад Айчынай, жонкай, сынам і ўсімі людзьмі³⁵. Калі прасачыць яго біяграфію, то ў ёй добра бачны вобраз антырыцара. Гэтая асоба дрэнна ставіцца, да жонкі і сям'і, ігнаруе асяроддзе, не грэбуе ніякімі сродкамі для дасягнення сваёй мэты. Існаванне такога чалавека ў шляхецкім родзе кідала цень на ўсіх прадстаўнікоў гэтага роду. Па заканадаўству сын Ян павінен быў застацца без айчызнай маёмасці, толькі хадатайніцтва шляхты пазбавіла яго гэтай страты. Але на прыканцы лямант змягчаецца пакаяннем антыгероя перад пакрыўджанымі ім людзьмі. Літаратурнаму твору гэта надало аптымізм і надзею, аднак ці адчуваў пакаянне Г. Осцік на самой справе перад смерцю невядома.

Такім чынам, крыніцы паказваюць важнасць і актуальнасць ролі рыцара ў шляхецкім асяроддзі, якая вылучала шляхціца з прадстаўнікоў іншых саслоўяў. Удзел у вайсковых падзеях апісваўся ў летапісах, вершах, панегірыках, вайсковасць адлюстроўвалася ў мастацкіх творах і матэрыяльных крыніцах. Гэта стала неабходным атрыбутам сармацкай культуры ВКЛ. Прыкладна да сярэдзіны XVIII ст. роля рыцара была актуальна для шляхты, а пасля яна стала падавацца ў ідэалізаванай форме.

Не менш важнай для шляхціца была палітычная дзейнасць і выкананне ролі палітыка. У мужчынскіх панегірыках хоць і ў ідэальнай форме, але таксама адзначалася гэта сфера жыцця. Аўтары твораў прасочвалі ўсе этапы станаўлення асобы як палітыка. Шляхта была палітычным народам і для яе ўдзел у гэтай сферы меў важнае значэнне. Толька шляхта магла абірацца на сеймы і сеймікі, атрымліваць дзяржаўныя і адміністрацыйныя пасады. З маладых год шляхціц атрымліваў адукацыю, якая дазва-

³¹ Хадыка А.Ю., Хадыка Ю.В. Непаўторныя рысы: з гісторыі беларускага партрэта. – Мн., 1992. – С. 62–64, 97–98, 123–124; Гістарычны партрэт Вялікага княства Літоўскага XVI–XVIII ст. – Мн., 2003; Лявонава А.К. Скульптурныя надмагіллі Беларусі канца XVI – першай паловы XVII ст. // Помнікі старажытна-беларускай культуры. Новыя адкрыцці. – Мн., 1984. – С. 60–65.

³² Kraushar A. Lament Hrehorego Ościka // Roczniki towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego. – Т. XVIII. – Z. I. – Poznań, 1891. – S. 389–395.

³³ Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku. – Poznań, 1995. – S. 97.

³⁴ НГАБ. – Ф. КМФ. 18, спр. 260, арк. 927 адв. – 928.

³⁵ Kraushar A. Lament Hrehorego Ościka. – S. 389–395.

ляла быць прафесіяналам у палітыцы. Яго вучылі юрыдычным навукам, рыторыцы, мовам і іншым навукам. Для ўдзелу ў палітычным жыцці краіны неабходна была добрая адукацыя. Высокі адукацыйны ўзровень таго ці іншага шляхціца часта адзначаецца ў розных крыніцах. Пасады дзяліліся на дзяржаўныя і мясцовыя, канечне, найбольш прыстыжнымі лічыліся дзяржаўныя. За іх змагаліся прадстаўнікі самых уплывовых родаў. Шлюбныя стратэгіі таксама ўлічвалі пасады, якія займалі сваякі з боку жаніха і нявесты. Фарміраванне вышэйшай эліты, захаванне добрых адносінаў унутры суполкі часта ішло праз заключэнне шлюбу³⁶. Сярод мясцовых эліт таксама вызначаліся свае лідэры, уплывовыя роды. Былі пасады, якія з пакалення ў пакаленне пераходзілі ў пэўнай сям'і. Пахавальныя казанні на смерць звяртаюць увагу на палітычную кар'еру шляхціца, бо яна з'яўлялася прадметам гонару любога роду. Напрыклад, пахавальнае казанне слонімскаму маршалку Стэфану Ячынічу (?–1637) утрымлівае інфармацыю пра станаўленне яго кар'еры. Яго жыццё праходзіла ў адпаведнасці з шляхецкімі канонамі. Маладосць ён правёў пры канцлеры ВКЛ Льве Сапезе, быў 5 год за мяжой у адукацыйнай вандроўцы ў кампаніі маршалка ВКЛ Яна Станіслава Сапегі. Пасля яго вяртання Слоніmsкі павет аказаў яму вялікую павагу і абраў падстоліем. На сваёй пасадзе ён быў непадкупным і добра ставіўся да людзей³⁷. Я. Карніцкі прадстаўляе віленскага ваяводу і вялікага гетмана ВКЛ Паўла Яна Сапегу (?–1667) як мудрага палітыка. Характарызуючы віленскага ваяводу Януша Скуміна Тышкевіча (1572–1642) як сенатара А. Дубовіч адзначаў, што такі чалавек павінен мець здароўе, добрую славу,

абараняць караля³⁸. Па словам С. Нарлевіча, каралеўскі сакратар і смаленскі земскі суддзя Іеранім Цехановіч на шкадаваў свайго жыцця і здароўя для радзімы: 28 разоў удзельнічаў паслом на сеймы, 11 разоў – на Галоўны Трыбунал, быў паслом у Маскву. Знаходзячыся на пасадзе смаленскага земскага суддзі актыўна займаўся ўпарадкаваннем Смаленска: будаваў ратушу, масты праз Дняпро, крамы, абарончыя забудовы³⁹. Этапы станаўлення кар'еры канцлера ВКЛ Крыштафа Жыгімонта Паца (1621–1685) прадставіў Х. Галембоўскі. К. Пац атрымаў адукацыю за мяжой, пасля займаў пасады харунжы ВКЛ, маршалак ВКЛ і канцлер ВКЛ. Служыў Айчыне, прытрымліваўся справядлівасці, абараняў права і вольнасць⁴⁰. Палітычная дзейнасць займала важнае месца ў біяграфіі шляхціца. Аўтары панегірыкаў імкнуліся падкрэсліць, што адзначаны чалавек па праву займаў пасаду, быў добра адукаваны, мудры, дбаў пра дзяржаву, ваяводства або павет, сумленна выконваў свае абавязкі, не браў хабару. Канечне, такі вобраз палітыка быў ідэальны, да якога павінны былі імкнуцца астатнія шляхціцы. Аднак гэта не азначала, што ўсе яго прытрымліваліся, напрыклад, Мікалай Светаполк Чацвярцінскі (?–1649), атрымаўшы пасаду менскага кашталяна не клапаціўся пра Менскі замак, у выніку абарончыя валы былі занедбаны⁴¹. Для ўмацавання дзяржавы неабходны былі станоўчыя прыклады дзяржаўных дзеячоў і таму на іх і рабіўся акцэнт. Прыклады палітычнай дзейнасці шляхты ўтрымліваюцца ў шматлікіх біяграфіях. Палітычнае жыццё ВКЛ і ўдзел прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя добра прадстаўлены ў даследаваннях польскіх гісторыкаў⁴². Усё гэта паказвае важнасць

³⁶ Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. – S. 81.

³⁷ Gizicki S. Panegiryk Panu Stephanu Jaczyniczu Słonimskiego powietu marszałka. – Vilna, 1637.

³⁸ Dubowicz A. Wyprawienie osoby, która od Boga wziął y na Tyatrum świata, szczęśliwie odprawił Janusz Skumin Tyszkiewicz, Wojewoda Wileński, Braślowski, Turborski, Nowowołski starosta. – Wilna, 1642.

³⁹ Narliwicz S. Dekret wieczny pamięci na sędziego ziemskiego smolenskigo JMP Hieronima Ciechanowicza, sekretarza JKM i na assessora JM przy żalobie pogrzebowey ferowany.

⁴⁰ Gołembowski C. Poiedynek śmierci z życiem na pogrzebie Jasnie Wielmożnego JMP Krzysztofa Zygmunta Paca, Kanclerza WKL, Pińskiego, Wilkiskiego, Wolkowskiego, Tryskiego, Kożenieckiego, Ostryńskiego, Leśniczey, Niemonoyskiego starosty, economiey Olickiey administratora y Jasnie Welmożney JMP Glarysy Isabelli Eugenii Pacowey, WKL Kancleryny, z familii de Mailly. – Warszawa, 1685.

⁴¹ Nieć J. Czetwertyński-Światopełk Mikołaj // Polski Słownik Biograficzny. – T. IV. – Kraków, 1939. – S. 364.

⁴² Sapieha E. Dom Sapieżyński. – W., 1995.; Serebryka J. Udział Radziwiłłów w sejmach panowania Zygmunta III Wazy // Miscellanea historyko-archiwistyczna. – T. III. Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku w kręgu polityki i kultury. – Warszawa–Łódź, 1989. – S. 15–26; Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka i insh.

ролі палітыка для шляхты і грамадства, яе актуальнасць.

Полірэлігійная сітуацыя XVI ст. менш акцэнтавала ўвагу на рэлігійнасць шляхецкага саслоўя, з перамогай Контррэфармацыі тэндэнцыі ў грамадстве змяніліся. Паступова з другой паловы XVI ст. уласцівай рысай шляхціца становіцца рэлігійнасць. Роля мецэната дасягае свайго росквіту ў XVII ст. Знешнай яе праявай была мецэнацкая дзейнасць: фундацыя цэркваў, касцёлаў або збораў, іх фінансавая падтрымка, выданне палемічных і рэлігійных твораў за свой кошт, утрымліванне друкарні. У штодзённым жыцці шляхціц наведваў храм, прытрымліваўся рэлігійных традыцый і звычаяў. Ён нават імкнуўся добра памерці, як прадпісвала рэлігія. На сённяшні дзень захавалася шмат дакументаў, якія пацверджаваюць мецэнацкую дзейнасць шляхты ўсіх веравызнанняў: праваслаўных, каталікоў, пратэстантаў, уніятаў, а таксама шляхты рознага стану заможнасці ад магнатэрыі да засцянкавай шляхты. Сярод мецэнатаў сустракаем Радзівілаў, Сапегаў, Сангушкаў, Саламярэцкіх, Тышкевічаў, Слізняў і інш. Найбольшы ўхіл на рэлігійнасць у грамадстве стаў рабіцца менавіта пасля перамогі Контррэфармацыі. Прыклады добрага мецэната і рэлігійнага чалавека паказваюць пахавальныя казанні. Віленскі кашталян Мікалай IV Глябовіч пасля пераходу з кальвінізму ў каталіцызм праявіў сябе ў пераў-

тварэнні кальвініскага збору ў Заслаўе ў касцёл, у фундацыі кляштара Св. Тройцы ў Дамброўне, заснаванні брацтва Св. Мікалая ў Смаленску⁴³. Панегірыкі адзначалі фундаментарскую дзейнасць віленскага ваяводы Ежы Караля Глябовіча (?–1670), навагарадскага ваяводы Крыштафа Халецкага, велькага маршалка ВКЛ Крыштафа Весялоўскага, навагарадскага кашталяна Базыля Копця (?–1637), віленскага ваяводы Паўла Яна Сапегі, Яна Сімяона Алелькавіча (?–1593) і інш.⁴⁴ Акрамя гэтай інфармацыі ў панегірыках фіксавалі звесткі прыватнага характара. Напрыклад, харунжы ВКЛ Самуэль Пац не пачынаў бітвы без малітвы і быў вельмі набожным⁴⁵. А. Мокрскі пісаў, што Сімяон Самуэль Любартовіч Сангушка быў рыцарам касцёла, цнатлівым хрысціянінам, маляваў абразы⁴⁶. Не менш пачэснай чым смерць на поле бітвы стала для шляхціца добрая хрысціянская смерць у хаце з выкананнем усіх рэлігійных абрадаў. Напрыклад, як праўдзівы каталік памёр падканцлер ВКЛ Габрыэль Война (?–1615). Ён цяжка хварэў перад смерцю, і мшу мог слухаць толькі лежачы ў ложку, да касцёла сам ужо дайсці не мог. Пасля спавядаўся, з'ёў святы алей, папрасіў, каб яму читалі псалом, да сэрца прытуляў вобраз Маці Божай і лёгка душу сваю выпусціў каля 7 ранку⁴⁷. Так жа ў прысутнасці капланаў і па ўсім правілам каталіцкай рэлігіі паміраў кухмістр ВКЛ Станіслаў Война (?–1649)⁴⁸. Рэлі-

⁴³ Wawrzyniec X. Senator w Jasnie Wielmożnym Panu JMP Mikołai IV Hlebowiczu na Dąbrownie Kasztelanie Wileńskim, Onikszyńskim, Radoszkowskim starosce oraz dworinin pokoiowy JKM w Wielmożnym panie Janie Hlebowiczu na Dąbrownie synu kaszteliana pomienionego. – Wilna, 1633.

⁴⁴ Bik B. Osobliwe panskie dary abo raczey boskie w osobie godney pamięci iasnie wielmożnego pana Jego Mości Pana Ierzego Karola na Dąbrowney y Zaslawiu Hlebowicza, Wojewody Wileńskiego, Onikszyńskiego, Radoszkowskiego, Ławaryszskiego i inn. starosty. – Wilna, 1670; Galecki M.A. Strzała wieczney szczęśliwości kresu dopędzająca w wybornym biegu pobożnego życia Jasnie Wielmożnego Jego Mości Pana Mikołai Krzysztofa z Chalca Chaleckiego, Wojewody Nowogrodzkiego, Wołkinickiego, Lepuńskiego i inn. starosty. – Wilna, 1654; Withuński A. Kamień wiecznie żyjący w kamioney wystawiony śmiercą Jasnie Wielmożnego Jego Mości Pana Pan Krzysztofa Wieselowskiego Wielkiego Marszałka WKL, Mielnickiego, tykocinskiego, Surażskiego, Kuszelskiego starosty, Aeconoma Grodzieńskiego. – Kraków, 1637; Withuński A. Wieczney w oney rozy nowem grodem żalu otoczona przez śmierc Jasniesty. – Lublin, 1637; Karnicki J. Abrys meżnego bohatera szczyrze ojczyźnie życziwego Jasne Welmożnego JMP Pawle Janie Sapiezie Woiewodzie Wilenskim, Hetmanie Wielkim WKL, Rosławskim, Borciańskim, Olkńskim Staroscie, Ciwunie Retowskim, Dzierżawcy Słomńskim y Szawelskim, Administratorze oekonomiiey Kobryńskiej. – Wilna, 1667; Wysocki S. Kazanie na pogrzebie Jasnie Oświeconego księżęcia JMP Jana Symeona Olelkowicza z łaski Bożej księżęcia Sluckiego y Kopylskiego, ostatecznego męskiej płci tey zacney y starodawney familiey potomka. – Wilna, 1593.

⁴⁵ Olszewski J. Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Pana Jego Mości Pana Samuela Paca wielkiego WKL chorążego, na expeditiey Inflanskiej przeciw Gustawowi Adolphowi Xiążęciu Sudermańskiemu, w woysku kroła Jego Mości Połkownika. – Wilna, 1627.

⁴⁶ Mokrski A.H. Pogonia żałobna Jasnie Oświeconego, y Jasnie Wielmożnego Pana Symeona Samuela Lubartowicza Sanguszka, xięcia z Kowla, Wojewody Witebskiego, Starosty Suraskiego i inn. – Wilna, 1639.

⁴⁷ Widziewicz M. Kazanie na pogrzebie Jasnie Wielmożnego Pana, Jego Mości Pana Gabryeła Woyny, Podkanclerzego WKL, Mereckiego, Pieniańskiego, Opeskiego etc. starosty. – Wilna, 1615.

гійнасць і цнатлівасць – гэта тыя рысы, якія імкнуліся больш падкрэсліць у жанчыне, але моцны рэлігійны ўплыў на штодзённае жыццё шляхты, яе светапогляд зрабіў іх уласівымі і для мужчын. У творах увага надавалася не толькі фундатарскай дзейнасці (чым больш ахвяраванне, тым больш рэлігійная асоба), але і індывідуальнаму праяўленню рэлігійнасці. Гэта стала стылем жыцця. У ахвяру Богу прыносіліся не толькі матэрыяльныя каштоўнасці, але нават уласныя дзеці, бацькі з нараджэння абяцалі аддаць іх ў кляштар. Найвышэйшага піку рэлігійнасць шляхецтва дасягае ў XVII ст.

Ролевыя функцыі кожнага суб'екта сям'і добра ілюструюць унутраны стан сям'і і ўзаемаадносіны паміж сваякамі. Кожная сям'я, незалежна ад таго, якое сацыяльнае становішча яна займала і якога прытрымлівалася веравызнання, утварала сваю сістэму функцыянавання, у якой размяркоўвала ролі ў адпаведнасці з полама і ўзростам. Такім жа чынам і размяркоўваліся гендэрна-ролевыя абавязкі ў феадальнай сям'і. Складваліся яны не толькі зыходзячы з унутраных сямейных патрабаванняў, але ў большай ступені пад уплывам знешніх фактараў, бо ў шляхецкім асяроддзі справы грамадскія пераважалі над асабістымі⁴⁸. Таму і сямейнае жыццё падпарадкоўвалася гэтаму правілу. Галоўным у сям'і з'яўляўся мужчына. Звязана гэта было з яго статусам у грамадстве, шырокімі палітычнымі і юрыдычнымі правамі. Ён павінен быў абараняць інтарэсы сям'і ва ўсіх сферах, быў адказны за маёмасны стан сям'і і захаванне спадчыны для нашчадкаў. Мужчына абараняў не толькі краіну, але і сваю сям'ю. Суды ў той час разбіралі шмат канфліктаў з суседзямі з-за мяжы і з роднымі з-за падзела маёмасці⁴⁹. Часта ў гродскіх і земскіх кнігах больш за палову тома займаюць такія справы. Прычым у ролі як ахвяр, так і нападаючых сустра-

каюцца амаль усе шляхецкія роды. Я. Быстрань звязвае распаўсюджанасць гэтых злачынстваў са слабой мясцовай уладай і невыкананнем судовых пастановаў, што выклікала пачуццё безпакаранасці⁵¹. Гэта было нармальнай з'явай, калі судовыя працэсы цягнуліся каля дзесяці год і разбіраліся ў земскім, гродскім судах і Галоўным Трыбунале ВКЛ. Унутрысямейныя і міжсямейныя канфлікты вырашаліся не толькі мірным шляхам. Шляхта са сваімі слугамі рабіла напады на суседзяў. У час такіх наездаў наносіліся вялікія матэрыяльныя шкоды. Забіралі розныя рэчы, збівалі гаспадароў, не шкадуючы ні жанчын, ні дзяцей. Напрыклад, Якаў Гініюш паскардзіўся на Марціна Эйсманта за збіццё яго жонкі і груднога дзіцяці. Злачынцу быў прысуджаны штраф 129 коп грошай і сядзенне 24 тыдні ў Гарадзенскім замку. Старадубскі маршалак Андрэй Керл падаў скаргу на Стэфана Яна Слізня за напад на яго маёнтка ў Слоніміскім павеце (1682)⁵². Гэта не адзінкавыя выпадкі, якія зафіксаваны ў гродскіх і земскіх кнігах. У такіх сітуацыях грамадства чакала ад мужчыны выканання абарончай функцыі не толькі ў адносінах да краіны, але і сям'і. Шляхціц абараняў эканамічныя і юрыдычныя інтарэсы сям'і ў судзе і грамадстве, бо быў адказны за сваю сям'ю перад сваім асяроддзем.

Статус мужчыны ў шляхецкім грамадстве залежаў ад магутнасці і ўплывовасці роду, да якога ён належаў, займаемых дзяржаўных пасадак, вайскавай кар'еры, маёмаснага стану сям'і. Асяроддзе надзяляла шляхціца першаснай роллю ў грамадстве, і адпаведна такое ж месца яму прызначалася ў сям'і. Гэта нават адзначалася ў дакументах. Напрыклад, пры перадачы маёмасці Марыяне Храноўскай яе муж Самуэль Лукаш Карась пісаўся «старэйшым у малжонстве» (1665)⁵³. Пасля шлюбнай цэрымоніі шляхціц

⁴⁸ Withuński A. Dom wielki głos wdzięcznej niesmiertelności rozmnażający na pogrzebie Wielmożnego Jego Mości Pana Stanisława Woyny Kuchmistra WKL, Ciwona Gondinskiego, Połogowskiego starosty. – Vilnae, 1639.

⁴⁹ Kuchowicz Z. Miłość Staropolska. Wzory – uczuciowość – obyczaje erotyczne XVI–XVIII wieku. – Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1982. – S. 213.

⁵⁰ Сліж Н. Шляхта Заходней Беларусі ў свеце судовых працэсаў XVI–XVIII стст. // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў Заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць. Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі. – Гродна, 1998. – С. 286–289.

⁵¹ Bystron J.S. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII. – Т. II. – W., 1994. – S. 300–307.

⁵² АВАК. – Т. 1. Акты Гродненскаго земскаго суда. – Вильна, 1865. – С. 286; НГАБ у Гродна. – Ф. 1663, воп. 1, спр. 370.

⁵³ НГАБ у Гродна. – Ф. 1664, воп. 1, спр. 521.

набываў ролю мужа. У прыватных дакументах і на старабеларускай, і на польскай мове яго называюць «малжонак», а жонку – «малжонка». Агульнапрыняты ўзор шляхціца-мужа патрабаваў добрых адносін да жонкі. Выклікана гэта было шэрагам прычын. Шляхцічка мела высокі статус у сям'і і грамадстве. Шляхцічку падтрымлівала яе першая сям'я: чым больш заможнай і ўплывовай была гэта сям'я, тым вышэйшы статус жанчына мела ў новай сям'і. Яна мела ўласную маёмасць, што давала ёй эканамічную незалежнасць. Жанчына кіравала гаспадаркай і магла самастойна весці грашовыя аперацыі: ад яе гаспадарчай дзейнасці залежаў дабрабыт сям'і. Акрамя гэтага ў шляхціцкім асяроддзі існаваў агульна прыняты ўзор клопатлівага мужа, які добра ставіцца да сваёй жонкі, цэніць яе намаганні для падтрымання дабрабыту сям'і. У сваіх дзённіках, успамінах і мемуарах шляхціцы часта выказвалі свае добрыя пачуцці да жонкі. Наваградскі падсудак Фёдар Еўлашоўскі так пісаў пра сваю жонку Ганну Балатоўну, сястру Данілы Балатовіча з Русі: «Меў жонку добрую. Ні чым, ні разу не папракнула. Была мужага сэрцу і вялікіх цнот. Злой думкі ў сэрцы ніколі не мела, да ўбогіх і хворых была міласэрна. А што была ў веры рускай, то не выклікала непаразумення»⁵⁴. Станіслаў Незабытоўскі заўсёды адзначаў у сваім дзённіку гадавіну свайго сумеснага жыцця з дачкой Рыгора Мірскага (?–1661) і Кацярыны Капушчэўскай Марыянай. Напрыклад, ён пісаў 5 жніўня 1695 г.: «Гадавіна майго шлюбу, у якім Пані Мірская, наймілая жонка мая, з ласкі Божай, 27 год. Хай Бог благаславіць і далей годы па волі сваёй, якой заўсёды будзе гонар і хвала. Амэн»⁵⁵. У сваім творы аўтар часта выказваў заклапочанасць пра здароўе жонкі, запісваў яе вандроўкі ў маенткі па гаспадарчым справам і іншае⁵⁶. Канцлер ВКЛ Леў Сапега пісаў, што кабеты мелі вялікую моц у шляхціцкіх дамах ВКЛ, бо без іх мужчыны не змаглі б ні ваяваць, ні ездзіць на сеймы⁵⁷. Творы шлях-

ціцаў, іх выказванні паказваюць добрае стаўленне да шляхцічак, іх высокі аўтарытэт і статус у сям'і і грамадстве. Мужчыны цанілі іх гаспадарлінасць і клопат пра сям'ю. Яны адчувалі сваю залежнасць ад жонкі, ад того, як яна вядзе гаспадарку. У сям'е валікае значэнне надавалася даверу паміж сужэнцамі. Частыя ад'езды шляхціцаў на вайну, сеймы вымушалі іх разлічваць на жонку, што яны абязпечылі іх стабільнасць сям'і пад час адсутнасці гаспадара. Зразумела, што такія адносіны да жанчыны сталі агульнай шляхціцкай традыцыяй. Шляхціцкі кодэкс не ўхваляў абразлівага стаўлення да жанчыны, бо гэта ўтварала дрэнны вобраз самага мужчыны. Аднак гэта не азначала, што не было выключэнняў. Судовыя скаргі маюць інфармацыю пра збіццё жонка і нават пра іх забойства. Напрыклад, Алена Якубаўна Савічанка паскардзілася на свайго мужа Мельхера Юндзілу, што ён збіў яе выгнаў з дому. Яна збегла да жонкі Івана Мясешкі ў Дзевяткавічы (Слоніўскі павет) і вымушана была тыдзень адлежвацца пасля гэтага здарэння (1565). Дарота Мікалаеўна Урабанаўна падала скаргу на зяця Станіслава Янавіча Міцкевіча за забойства яе дачкі Кацярыны (1581). Ён збіваў яе і прымушаў запісаць на яго Біржанскі маёнтак, які яна атрымала ад бабкі Альжбеты Пятроўны Яцкаўны. Юрый Мікалаевіч Скрамбля таксама абвінавачваўся ў забойстве жонкі Барбары (1581). Ён хацеў пахваць яе без паведамлення аб смерці сваякам, што занепакоіла яе сястру Уршулю. Яе служэбнік разам з возным аглядзілі цела ў касцёле і пабачылі крывавыя раны на шыі. Муж пры аглядзе паводзіў сябе арысыўна, адштурхваў іх, хапаўся за шаблю. У выніку яго атправілі ў турму⁵⁸. Крыніцы сведчаць пра тое, што да шляхцічак у сям'і ставіліся па-рознаму: іх паважалі, цанілі, збівалі і нават забівалі. Аднак апошніе стаўленне не мела масавы характар.

Даравальныя лісты і тэстаменты, напісаныя шляхцічкамі, сведчаць пра добрыя

⁵⁴ Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego nowogrodzkiego podsędka. 1546–1604. – Wilna, 1860. – S. 30–31.

⁵⁵ Niezabytowski S. Dzienniki 1695–1700. – Poznań, 1998. – S. 89.

⁵⁶ Ibid. – S. 75, 77, 89, 109, 135, 142, 163, 170, 184, 289.

⁵⁷ Archiwum domu Radziwiłłów. – T. VIII. – Kraków, 1885. – S. 216.

⁵⁸ АВАК. – Т. 22. Акты Слоніўскага земскага суда. – Вільна, 1895. – С. 185; Опись документов Виленского центрального Архива древних актовых книг. – Вып. 7. Акты Упитского земского суда за 1585–1587 гг. Акты Россинского подкоморского суда за 1595–1655 гг. – Вильна, 1909. – С. 231, 256, 258–259.

адносіны сужэнцаў да іх. Яны паказваюць адносіны паміж мужчынай і жанчынай з другога боку. Пры апісанні маёмасці сваім мужам, жанчыны часта карысталіся такой формулай «за каханне і вернасць ў шлюбе». У гэтым паказальнай з'яўляецца даравальная Зоф'і Скіндаравай Коцел мужу мсціслаўскаму падчашаму Лявону Коцелу (1680). Дакумент паказвае, што лічылася праяўленнем кахання ў сям'і і паказвае, як павінен быў сябе весці добры муж. Гэта была падтрымка ў цяжкіх жыццёвых сітуацыях. Лявон Коцел аднавіў пабудовы ў маёнтку Пашушні ў Жмудскім княстве, які Зоф'я атрымала ад бацькоў Крыштафа Скіндара і Тэклі Бліструбаўны, выплаціў за палову гэтай маёмасці сястры Кацярыне Скіндараўне Урбавічоўне, купіў разам з жонкай маёмасць Бенковічы ў Наваградскім ваяводстве. Гэтыя два маёнткі яна падаравала яму ў пажыццёвае карыстанне⁵⁹. Аформілі на карысць мужоў даравальныя Ганна Янаўна Шэмет – салачоўскаму харунжаму Лаўрыну Вольскаму (1530), Ганна Глябовіч – мсціслаўскаму кашталяну і старосце Івану Саламярэцкаму (1552), Фядора Паўлаўна Сапезанка – пісару ВКЛ Еўстафію Багданавічу Валовічу (1552), Марына Іванаўна Палубінская – гарадзенскаму войскаму, трокскаму ключніку Бенедзікту Васілевічу Пратасовічу (1552), Дабрыяна Фёдараўна – Сямёну Ждановічу (1555), Дамініка Кузміна – Грышке (Рыгору) Іванавічу Перапечы (1562), Ганна з Хадкевічаў Сапезына – віленскаму кашталяну Паўлу Пацу (1580-я), Рахель Мельхераўна Шэмет – лаварынскаму, аранскаму, ракоцінскаму старосце Пятру Нонгарту (1617), Гальшка Друцкая Сакалінская – менскаму земскаму пісару, наваградскаму ваяводзе Крыштафу Валадковічу (1647), дачка ашмянскага маршалка Самуэля Іераніма Коцела Зоф'я – ашмянскаму земскаму пісару Стэфану Яну Слізню (1663), Алена Салагубаўна – упіцкаму стольніку Уладзіславу Віктарыяну Сіні-

цынскаму (1664), дачка наваградскага мечніка Крыштафа Камінскага – вяндэнскаму стольніку Вінцэнту Міхаілу Рымшы (1669), дачка гарадзенскага падкаморыя Станіслава Масальскага Гальшка – абознаму Баніфацыю Пацу (1671), Аляксандра Станіславаўна Мялешка – Ежы Правербусу Гедройцю (1671), дачка падскарбія ВКЛ Гедыёна Трызны Хрысціна – закрачынскаму войскаму Станіславу Млоцкаму (1692) і іншыя⁶⁰. Былі выпадкі, калі шляхціцкі даравалі грошы, якія ў яе пазычыў сужэнец. Так, Багдана Філіпаўна Шымкавічоўна скасавала доўг аршанскаму старосце, віцебскаму кашталяну, мсціслаўскаму ваяводзе Андрэю Сапегу (1593). Лавіня Карэцкая запісала мужу Яну Альбрэхту Радзівілу 10 тыс. зл., якія былі пазычаны ім на 2 маёнтках у Ашмянскім павеце і мястэчку Суботнікі (1619)⁶¹. Жанчыны даравалі разнастайную маёмасць. Гэта магла быць спадчына, атрыманая ад бацькоў ці сваякоў, пасаг і выправа, вена, рухомыя рэчы. У даравальных лістах сустракаюцца дараванне маёнткаў ці маёнткаў і грошай, рухомах рэчаў і выправы з пасагам, і іншыя варыяцыі. Даравальная афармлялася праз некалькі дзён, праз год пасля вяселля або праз большы тэрмін. Усе вызначаныя дакументы аб'ядноўвае тое, што яны пісаліся без прымусу, з уласнага жадання шляхціцкі. Гэтым даравальным лістом яна выказвала сваю ўдзячнасць мужу за добрае сумеснае жыццё. Адзначалася, што пасля апісання маёмасці сваякі ўжо не мелі да яе ні якага дачынення. У некаторых выпадках агаворвалася, што потым муж абавязаны падараваную маёмасць перадаць дзецям.

Узгадкі пра добрае сумеснае жыццё і дараванне за гэта маёмасці таксама сустракаюцца ў жаночых тэстаментых. За каханне ў шлюбе і цноты канюшы ВКЛ Яраш Карыцкі (?–1565) атрымаў ад жонкі Ганны Андрэеўны Давойны 1/3 маёнткаў Гарадніца, Святыч і Быцень і 2 тыс. зл., апісаных на астатнія 2/3 маёмасці. Яна таксама дару-

⁵⁹ AGAD. – Archiwum Prozorów i Jelskich, sygn. 7, k. 9–9 v.

⁶⁰ Wolff J. Pacowie: Materiały historiko-genealogiczne. – Petersburg, 1885. – S. 37, 121; АВАК. – Т. 21. – Вільна, 1894. – С. 101; Собрание государственных и частных актов, касающихся истории и соединённых с ней владений (от 1387 до 1710 года), изданное Виленскою археографическою комиссиею под редакцией Маврикия Круповича. – Вильно, 1858. – С. 131.; НГАБ. – Ф. 694, воп.1, спр.18, арк. 20, 23, 61, 82–83; спр. 287, арк. 305; Ф. 1705, воп. 1, спр.1, арк. 115–116; Ф. 1785, воп. 1, спр. 12, арк. 39 адв.; НГАБ у Гродна. – Ф. 1663, воп. 1, спр. 70, 75, 78, 468, 777, 814, 1154, 1150, 1266, 4215; AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. Dz. X, sygn. 108, k. 1–2, sygn. 192, k. 1–7.

⁶¹ AGAD. – Archiwum Radziwiłłów. Dz. X, sygn. 73; НГАБ. – Ф. 694, воп. 1, спр. 199, арк. 29.

чала яму ў апеку сына Пятра (1555). Паводле тэстаменту Кацярыны Чыжовай Рафалу Івашкевічу быў дадзены маёнтак Валадковічы ў Ашмянскім павеце. Гальшка Валянцінаўна Казноўска Вісоцка падаравала мужу Станіславу Казноўскаму 3 тыс. зл. і рухомыя рэчы (1630). Амаль усё перадала Ганна Марыя мужу канюшаму ВКЛ Багуславу Радзівілу (1667). Ганна Ракіцка запісала мужу Івану Дмахоўскаму свой пасаг 1 тыс. зл. (1676). Алена Філіпавічоўна Слізень падаравала мужу ашмянскаму стольніку Аляксандру Слізню маёмасць на 12 250 зл. (1682). Соф'я Ганна Катлоўна адпісала 20 тыс. зл. земскаму пісару Стэфану Яну Слізню (1686). Іаана Кольшка Вішнявецкая сваю выправу (золата, срэбра, медзь і інш.) завяшчала мужу Касперу Кольшку (1691). Вількамірскі падкаморы Станіслаў Белазор атрымаў ад жонкі Барбары Храпавіцкай усе рухомыя рэчы і 20 тыс. зл. (1704)⁶². У тэстаментах зварот у першую чаргу ішоў да мужа. Калі жонкам, звычайна, запісвалі маёмасць у пажыццёвае карыстанне, каб пасля яе смерці маёнткі заставаліся ў сям'і, то мужам часцей аддавалі ў вечнае валоданне. Муж быў галоўным распараджальнікам маёмасці кабеты ў завяшчанні. Перакладанне гэтай функцыі пры жыцці мужа на каго-небудзь іншага разглядалася як недавер мужу. У значнай меры гэта было з-за тагачасных фармальных поглядаў. Звычай патрабаваў, каб вена вярнулася да яго⁶³. Ён заставаўся апекуном дзяцей. Гэты парадак назіраецца ў большасці прагледжаных тэстаментаў.

З нараджэннем дзіцяці мужчына набываў новую ролю. Ён становіўся бацькам. Шляхціцы неабякава ўспрымалі з'яўленне на свет нашчадкаў, асабліва, калі яны былі мужчынскага полу. У дзённіках і мемуарах аўтары фіксавалі галоўныя на іх погляд падзеі: нараджэння дзяцей, выпраўленне іх на

адукцыю і ў вандроўкі, шлюб, нараджэнне ўнукаў. Перыяд дзяцінства як правіла абмінаўся. Мужчыны не рабілі замалёўкі пра нейкія здарэнні з дзецьмі, іх учынкі і іншае. Актыўны ўдзел бацькі ў жыцці дзяцей пачынаўся пасля дасягнення імі падлеткавага ўзросту⁶⁴. Ён накіроўваў сыноў на адукацыйныя вандроўкі, на службу ў войска, жаніў, размяркоўваў маёнткі паміж імі, клапаціўся пра іх кар'еру. Ідэальным прыкладам клопату пра дзяцей зафіксаваны ў «Admonitoryum» Мікалая Крыштафа Радзівіла, дзе вельмі падрабязна распісаны адукацыя і выхаванне сыноў (1603)⁶⁵. Адносна дачок шляхціц меў абавязак выдаць іх замуж і даць пасаг⁶⁶. У выпадку, калі ён не мог сам выканаць свой бацькоўскі доўг, то для гэтай мэты прызначаў у тэстаменце апекуноў⁶⁷. Для дзяцей было важна атрымаць бацькоўскае блаславенне для ўсіх жыццёвых пачынанняў. Роля бацькі была вельмі важнай для грамадства, сям'і, дзяцей і адпаведна для самага мужчыны.

Не менш важнай функцыяй для мужчыны была функцыя гаспадара. Самастойна ці з жонкай шляхціц купляў ці прадаваў маёнткі, браў пазыкі ці даваў сам, сачыў за агульным станам гаспадаркі, наведваў фальваркі. Ён здзейсняя кантроль над агульным функцыянаваннем феадальнай эканамічнай адзінкі. Жонка больш займалася ўнутрыгаспадарчымі справамі. Канечне, памеры гаспадаркі былі розныя. Значна больш намаганняў патрабавалася для падтрымання вялікіх уладанняў. У гэтым прыкладам з'яўляецца гаспадарчая дзейнасць Мікалая Крыштафа Радзівіла Сіроткі. Ён пры неабходнасці застаўляў маёнткі, праводзіў ва ўладаннях валочную памеру, судзіўся з-за маёмасці з Кішкамі, займаўся выплатай пазыкаў бацькі, набываў новыя маёмасці, будаваў трывалы маёмасны комплекс для нашчадкаў, удзельнічаў ва ўнут-

⁶² НГАБ у Мінску. – Ф. 694, воп.1, спр. 18, арк. 127 адв. – 128; спр. 201; ф. 1732, воп. 1, спр. 1, арк. 92–93, 106–107; НГАБ у Гродна. – Ф. 1663, воп. 1, спр. 3, арк. 1; спр. 4, арк. 1; спр. 872, арк. 1 адв.; ф. 1664, воп. 1, спр. 379. Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. – W., 1992. – S. 194.

⁶³ Aleksandrowicz-Szmułkowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. – W., 1995. – S. 194.

⁶⁴ Pamiętnik Teodora Jewlaszewskiego nowogrodzkiego podsejdy. 1546–1604. – Wilna, 1860; Niezabytowski S. Dzienniki 1695–1700. – Poznań, 1998; Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст. – Мн., 1983.

⁶⁵ Archiwum domu Radziwiłłów. – T. 8. – Kraków, 1885. – S. 58–69.

⁶⁶ Сліж Н. Выхаванне асобы ў шляхецкай сям'і // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблемы развіцця Заходняга рэгіёна Беларусі. Матэрыялы Міжнароднай канферэнцыі. – Брэст, 1998. – С. 62–66.

⁶⁷ Сліж Н., Гардзееў М. Шляхецкія тэстаменты 16 – пачатку 18 ст. // Гістарычны альманах. – Т. 3. – Гародня, 2000. – С. 90–110.

раным і знешнім гандлю, дбаў пра сваіх падданных. Для атрымання прыбытку М.К. Радзівіл ужываў эканамічныя навацыі. Дзякуючы яго намаганням Нясвіжская ардынацыя стала трывала развіваючымся эканамічным комплексам, які аднак не пазбег даўгавых праблем⁶⁸. Канечне, размах гаспадарчых пераўтварэнняў значна залежыў ад памераў маёмасці. Прыкладам негаспадарлівасці, неахайнага стаўлення да будучыні нашчадкаў з'ўляецца старадубскі падкаморы П. Трубецкі, гетман ВКЛ В. Гансеўскі і інш. Аднак шляхецкае грамадства асуджала такіх асоб значна менш, чым сям'я. Па агульна прынятай думцы мужчына павінен быў удзельнічаць у вырашэнні ўсіх маёмасных справах сям'і, калі была неабходнасць выступачь ад імя жонкі, даць пасаг дочкам і падзяліць маёмасць паміж сынамі. Варта адзначыць, што ролі гаспадара надавалі мала ўвагі ў разнастайных творах, якія характарызавалі жыццядзейнасць мужчыны. Калі роля выконвалася добра, то гэта адзначалі, у іншым выпадку – абыходзілі. Такі падыход зразумелы, бо ў дакументах часта можна сустрэць прыклады безгаспадарлівасці. Увогуле фінансавыя магчымасці шляхціца і яго сям'і паказвалі ўскосна праз багатыя фундацыі, праз выстаўленне войска за свой кошт, а не праз пералік нерухомай і рухомай маёмасці. Аднак роля гаспадара была вельмі важнай для сям'і, так як гаспадарчая дзейнасць бацькі значна ўплывала на будучыню нашчадкаў.

Сваеасаблівая формула шчасця феадальнай сям'і і ідэальныя паводзіны шляхціца закладзены ў вершы XVII ст. «Напамінак добраму чалавеку». Знак блашавення – гэта чысты маёнтак, цнатлівая жонка, годны нашчадак. Варта шанавання набажная жанчына, якая ашчадная ў гаспадарцы. Для дабрабыту ў доме не трэба біць каня, зневажаць слугу і крыўдзіць жонку. Нікому не пажадана мець каня з норавам, упартага слугу і несарамлівую жонку. Дрэжны свет, калі птушка ў клетцы, рыба ў садку, а гаспадарка без жанчыны. Не ўтрымае слугу ў доме злы гаспадар, дзіравы дах і сварлівая жонка⁶⁹. Шчасце для мужчыны складалі простыя рэчы: добрая гаспадыня, годныя

дзеці, дагледжаны маёнтак, адданыя слугі. Але, каб мець іх, трэба было яшчэ адпаведна ставіцца да свайго атачэння. Адпаведна гэта дапамагала захаванню агульна прынятых традыцый і вызначаных гендэрнаролевых функцый.

Memoriale ku pamieci dobremu czloweku

Hoinym być,
 Sławy szanować, } Panska
 W godnych się kochać.
 Dobra myśl bez panien,
 Muzyka bez tańca, } Małej uwagi
 Dostatek bez nauki.
 Majatek czysty,
 Żona cnotliwa, } Znak błasławieństwa
 Potomek godny.
 Papieru do wody,
 Płotna do ognia, } Nie dopuszczaj
 Żony do swejwoli.
 Białogłowa nabożna
 W posiedzeniu mędra, } Godna poszanowania
 W gospodarstwie oszczędna.
 Konia nie bij,
 Sługi nie znieważaj, } Chcesz li statek znać
 Żony nie drażń.
 Konia z narowem,
 Chłopia z uporem, } Bodaj nikt nie miał
 Żony z niewstydem.
 Ptakowi w klatce,
 Rybie w sadzawce, } Świat omierziony
 Gospodarstwo bez żony.
 Pan złośliwy,
 Dom co dach odziurawi, } Nie zatrzyma chłopa doma
 Żona swarliwa.

Акрамя вызначаных і прызнаных афіцыйна ў грамадстве роляў існавалі ролі маргінальнага плану. Сярод іх адзначаліся наступныя: злачынца, п'яніца, падмануты муж, каханак, авантурыст, аматар прыгод, гомасексуаліст. Яны не прызнаваліся шляхецкім асяроддзем як станоўчыя і ўласцівыя мужчыне. Хоць частка шляхціцаў трапляла ў гэтыя катэгорыі, але ў сямейнай гісторыі гэта не афішыравалася, не ўзгадвалася ў вясельных і пахавальных казаннях, сямейных хроніках, а наадварот хавалася. Інфармацыя такога кшталту ўзнікала ў судовых справах, успамінах ці мемуарах (дзе пісалі так пра іншых, а не пра сябе), творах сатырычнага характару.

У ролі злачынцы ці правапарушальніка мог выступіць ледзве не кожны шляхціц.

⁶⁸ Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka. – W., 2000. – S. 217–237.

⁶⁹ Starożytności historycznie Polskie. – T. 1. – Kraków, 1840. – S. 385–386.

Кнігі земскіх і гродскіх судаў насычаны скаргамі пра наезды, напады, забойствы. Напрыклад, Ежы Лукашэвіч Воўчак забіў свайго брата Крыштафа, за што быў пазбаўлены маёмасці. Марцін Доха быў павінен выплаціць 40 коп літ. гр. і сядзець 12 тыднеў у замку за збіццё Грыгорыя Дохі (1617)⁷⁰. Такіх выпадкаў можна прывесці цэлы шэраг. Гэта была даволі распаўсюджаная з'ява, мужчыны высвятлялі адносіны паміж сабой не толькі ў судзе, але і ў бойках. Пад час якіх наносіліся вельмі сур'ёзныя пашкоджанні, якія прыводзілі да смерці ці да хвароб. Сваю правату даказвалі фізічнай моцаю. Яшчэ адзін спосаб – дуэль. Яна на тэрыторыі Рэчы Паспалітай мела свае асаблівасці. Дуэль вялася без секундантаў, у якасці зброі выкарыстоўвалі шаблю і пісталеты, рэдка – шпагі⁷¹. Звышганарлівасць, жаданне дамінаваць, саслоўнае паходжанне спрыялі лёгкаму ўзнікненню канфлікта, які вычэрпываўся праз бойкі, наезды, альбо дуэлі.

Біяграфія канюшага ВКЛ Багуслава Радзівіла насычана шматлікімі авантурнымі прыгодамі як за мяжой, так і ў ВКЛ. Ён вызначыўся ўдзелам у дуэлях, рамантычнымі прыгодамі, вандроўкамі. Актыўнае жыццё дазволіла яму ажаніцца толькі ў 40 год⁷².

Стаць падманутым мужам у вачах сям'і і грамадства было значна горш, чым стаць каханкам. З такога мужа кпілі, але пабаіваліся, што самі маглі апынуцца ў гэтай ролі. Пры разводзе сямейную здраду як прычыну мужчыны не маглі паказаць, бо гэта ў першую чаргу ставіла іх у вельмі непрыемную сітуацыю, а не жанчыну. Класічнымі прыкладамі з'ўляюцца выпадкі здрады ў сем'ях велькага маршалака ВКЛ Крыштаф

Мікалай Дарагастайскі (1562–1615) і Зоф'і Радзівіл (?–1614), падчашага ВКЛ Януша Радзівіла (1579–1620) і Зоф'і Алельковіч кнігіня Слуцкай (1585–1612)⁷³. Гэта моцна закранала мужчынскі гонар, зніжала самапавагу і самаадзнаку. На гэтую тэму нават з'яўляліся вершы, што паказвала яе актуальнасць. Шляхціцы вымушаны былі з'язцаць з дому на сеймы ці на вайну. Адсутнасць мужа не давала ўпэўнінасці ў цнатлівых паводзінах жонкі.

Z grzeczna żona do dworu
 Słońce gry rodzi z pragnienia tesknicę,
 A pan wyiedzie z flasza, na granice,
 Kto śmie, ten pije, kto nie śmie, ten wznika
 Abo się do niej ukrakiem przymyka.
 Tak kto do dworu z grzeczną żona jedzie,
 Szczęsny, kto nic wie o takiej biesiedzie!⁷⁴

Маргінальныя ролі афіцыйна не ўхваляліся, ніхто не жадаў, каб сыны сталі п'яніцамі, гомасексуалістамі або злачынцамі. Аднак яны мелі месца ў грамадстве і ўплывалі на станаўленне мужчыны як асобы ў той ці іншай ступені.

Шляхціца вылучалі шэраг атрыбутаў, якія паказвалі яго сацыяльную і гендэрную прыналежнасць. Да іх можна прылічыць зброю, каня, кнігі, сімвалы ўлады, пячаткі, гербы, вопратку. Усё гэта часта адлюстроўваліся на сармацкіх партрэтах. Напрыклад, канцлер ВКЛ Леў Сапега намаляваны ў чырвона-карычневым кунтушы з шабляй, гербом і канцэлярскай пячаткай⁷⁵. Таксама яны ўзгадваліся ў дакументах. Напрыклад, зброя і кнігі пазначаліся ў тэстаментнах, калі яе каму-небудзь даравалі⁷⁶. У некаторых выпадках зброя пералічвалася ў спісе рэчаў⁷⁷. Пячатка замацоўвала дакументы (даравальныя запісы, фундушы і інш.). Конь

⁷⁰ НГАБ у Гродна. – Ф. 1160, воп. 1, спр. 60, арк. 5 адв.; АВАК. – Т. 1. – Вільна, 1865. – С. 281–285.

⁷¹ Pamiętnik (1640–1684). Jan Władysław Poczobyt Odlanicki / oprac. Andrzej Rachuba. – W., 1987. – S. 75–78.

⁷² Radziwiłł B. Autobiografia / Oprac. T. Wasilewski. – W., 1979; Szyndler B. Pojedynki. – W., 1987. – S. 49–51, 99–102.

⁷³ Sajkowski A. Opowieści misjonarzy konkwistadorów pielgrzymów i innych świata ciekawych. – Poznań, 1991. – S. 320–321; Kuchowicz Z. Miłość Staropolska. – Łódź, 1982. – S. 199–200; Bruckner A. Dzieje kultury polskiej. – Т. II. Polska u szczytu potęgi. – W., 1991. – S. 451.

⁷⁴ Nadorowski D. Poezje wybrane / Oprac. R. Karaser. – W., 1980. – S. 36.

⁷⁵ Гістарычны партрэт Вялікага княства Літоўскага XVI–XVIII ст. – Мн., 2003. – С. 16–17.

⁷⁶ Сліж Н., Гардзеў М. Шляхецкія тэстаменты 16 – пачатку 18 ст. – С. 90–110.

⁷⁷ Рэестр збоі пасля смерці С. Лускіна 1650 г.: zbroj 2 z szyszakami, polki rysie 1, bandoletow krotkich do koni para 1, pistoletow para 1, rucznicza ptasza 1, muszkiet z kresem 1, muszkiet drugi, który zaraz skoro nieboszczyk wziol toy że godziny umarł pan Jerzy Łuskina, szabla w oprawie prostey 1, kulbaka gołe, leki drzewiane stara, siedło husarskie stare, axamitom było kryte u głowica srebrem oprawiona, te odawszy nieboszczyk tablice na obraz porobił, sremion husarskich para nie jednakej raboty. – ИЮМ. – Т. 28. – Витебск, 1900. – С. 111.

меў важнае значэнне для жыцця штодзённага і вайсковага шляхты. Інвентары амаль усіх маёнткаў адзначаюць стайню⁷⁸. Спецыяльная праца Крыштафа Мондвіта Дарагастайскага «*Hippika to jest o koniach księgi*» была прысвечана гэтай жывёле. Яна перадавалася чатыры разы ў 1620, 1647, 1700 і каля 1730 гг.⁷⁹ Атрыбуты мелі важнае значэнне для шляхціца. Яны вылучалі яго сярод іншых саслоўяў, падкрэслівалі яго стан і гендэрную ідэнтыфікацыю, вырознівалі ад шляхціцкі. Атрыбуты сталі важным элементам пры фарміраванні мужчынскасці і шляхетнасці.

Вызначаныя ролі непасрэдна адбіваліся на мужчынскай ідэнтычнасці, яны ўключаліся ў паняцце мужчынскасці. Мужчыну ідэнтыфікавалі з ролямі ваяра, палітыка, гаспадара, сыны, мужа, бацькі, аднак і мужчына таксама атаесамляў сябе з тымі ролямі, якія ён выконваў. Канечне, важнае значэнне ў самаідэнтыфікацыі мужчыны займала яго сацыяльнае паходжанне. Шляхціца вылучала асаблівае пачуццё гонару, якое часам пераходзіла ўсе нормы і даходзіла да фанабэрыстасці. Прадметам гонару для мужчыны было яго сацыяльнае паходжанне. Кожны шляхціц як сонца з гнязда шляхецакага, свеціць як сонца прамянімі цнот шляхеціх, і ўсе хмары, якія зацямяюць славу яго павінен разбіць. Кожны бедны шляхціц роўны багатаму. Старажытны праўдзівы шляхціц той, у каго шляхецакая цнота квітнее, а непраўдзівы, калі шляхетнасць у крыві не жыве⁸⁰. Чыстая і старая кроў дала добрых нашчадкаў. Усе таленты і добрыя рысы характара ішлі непасрэдна ад нараджэння і перадаваліся па бацькоўскай і мацярынскай крыві⁸¹. У літаратуры стваралася думка, што шляхціц – гэта дасканалы чалавек. Такі падыход да шляхецакага паходжання быў выпрацаваны і сфарміраваны да XVII ст., а пасля ён актыўна падтрымліваўся і эксплуатаваўся ў грамадстве. Таму сацыяльнае

паходжанне было прадметам асаблівага гонару і прадметам сацыяльнай ідэнтыфікацыі асобы. Акрамя гэтага мужчына ганарыўся сваім родам, сям'ёй, пасадамі, якія займалі яго продкі, іх рыцарскімі ўчынкамі, маёмасцю. У сувязі з гэтым гісторыю роду імкнуліся зрабіць ідэальнай. Панегірыкі пералічваюць выключна станоўчыя моманты ў паводзінах і ўчынках, забываючыся пра судовыя спрэчкі, сямейныя здрады і інш. Так, Радзівілы акцэнтавалі ўвагу на тое, што Барбара Радзівіл стала каралевай, але замоўчвалі абставіны шлюбу. Не афішыравалі здраду Алены Радзівіл К. Дарагастайскаму, бо гэта падрывала аўтарытэт сям'і ў грамадстве, бо прадметам гонару былі верная жонка з добрай старжытнай сям'і і годныя нашчадкі.

Шляхціц ідэнтыфікаваў сябе з рыцарам, асобай якая мела вайсковыя абавязкі парад Айчынай, павінна была валодаць зброяй. Рыцарскую службу мог несці як магнат, так і бедны шляхціц. Яна для кожнага была пачэсна, улаўляла род, дала магчымасць атрымаць землю. Займаемая пасада таксама ўплывала на самаідэнтыфікацыю. Якая б яна не была мясцовая ці дзяржаўная шляхціц яе заўсёды ўзгадваў, а калі было некалькі пасада, то звычайна пералічваліся ўсе. Самаідэнтыфікацыя асобы прасочваецца ў дакументах, у формах напісання імя і прозвішча. Даволі распаўсюджаная стала наступная форма: «Я Іван Цімафеевіч Крошынскі, дзяржаўца ўпіцкій...» (1580)⁸². Паводле яе можна адзначыць, што чалавек у першую чаргу атаесамляў сябе з сваім імем, якое было ўласна яго; пасля – з сям'ёй, з якой паходзіў з прыналежнасцю да бацькі; наступнае – з родам, прыналежнасць да якога дала прозвішча; і апошняе – з пасадай, г.зн. з грамадствам і грамадскай дзейнасцю. У XVII ст. распаўсюджваецца іншая форма: «Я Самуэль Андрэй Брэскі, чэснік пінскі...» (1661)⁸³. Дадзены прыклад паказвае падво-

⁷⁸ Siedziby Kiszaków i Radziwiłłów na Białorusi w XVI–XVII wieku. Opisy z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie / Oprac. J. Zawadzki. – W., 2000 i інш.

⁷⁹ Wliatowski J. Koń w życiu polskim. Rys historyczno-obyczajowy. – W., 1927. – S. 30, 40, 41; Sajkowski A. Opowieści misjonarzy konkwistadorów pielgrzymów i innych świata ciekawych. – S. 225.

⁸⁰ Mokrski A.H. Pogonia żałobna Jasnie Oswieconego, y Jasnie Wielmożnego Pana Symeona Samuela Lubartowicza Sanguszka, xięcia z Kowla, Wojewody Witebskiego, Starosty Suraskiego i inn. – Wilna, 1639.

⁸¹ Smoleński W. Szlachta w świetle własnych opinii. Studium historyczny // Ateneum. Pisma naukowe i literackie. Zbioru ogólnego. – T. XIX. – Rok. V. – Tom. III. – Zeszyt III. – W., 1880. – S. 432–455.

⁸² НГАБ. – Ф. 1741, воп. 1, спр. 1, арк. 325.

⁸³ НГАБ. – Ф. 1777, воп. 1, спр. 2, арк. 74.

енную самаідэнтыфікацыю і змяшчэнне на прозвішча сямейнага і родавага атаесамлення. Акрамя гэтага тэстаменты таксама з'яўляюцца пракладамі па самаідэнтыфікацыі. Яны паказваюць, што чалавек усведамляў у сябе духоўную і цялесную часткі і вымушаны быў клапаціцца пра абедзве. Клопат пра першую частку заключаўся ў фундацыях і ахвяраваннях на цэрквы, касцёлы, кляштары, шпіталі пад час жыцця, такім чынам выконвалася роля фундатора. Асабліва гэта праяўлялася напярэдні смерці і ў тэстаментах аддавалі душу ў апеку Богу і святым, а для гарантыі давалі грошы на імшу⁸⁴. Па хрысціянскай традыцыі цела лічылася грэшным, але пры жыцці яно патрабавала задавальнення сваіх патрэб. Для шляхціца, які ўдзельнічаў у вайсковых выправах важна было мець добра развітае фізічна цела, якое магло вытрымаць выпрабаванні, добра валодаць зброяй. На шляхецкіх партрэтах адлюстраваны фізічна моцныя мужчыны. Канечне, іх фігуры былі далёкія ад ідэалаў старажытнай Грэцыі, многія з лішняй вагой. Мужчынская моць праяўлялася яшчэ і ў патэнцыі. Гэтая тэма не была тэмай для агульнага абмеркавання. Відавочны вынік добрай патэнцыі быў у дзецях. Мікалай Радзівіл званы Сіроткай (1549–1616) у 1579 г. пісаў сваяму сваяку гетману польнаму ВКЛ Радзівілу Крыштафу I (1547–1603): «...гэта сапраўднае мастацтва і Маскву пабіць, і дзіця зрабіць, не кожны так можа. Хай Пан Бог дасць Вашай Міласці ўсе поспехі, якія Ваша Міласць сама сабе жадае»⁸⁵. Лепш калі дзяцей было некалькі і большасць з іх – хлопчыкі, тады гэта гарантавала працяг шляхецкага роду і паказвала пра якасць патэнцыі.

Мужчына ідэнтыфікаваў сябе з сваёй сям'ёй і ролямі мужа і бацькі. Ён выконваў ролю мужа ў адпаведнасці з агульна прынятымі ў шляхецкім грамадстве традыцыямі: запісываў ёй вена, дараваў рухомую ці нерухомую маёмасць і як знак найвышэйшага даверу, пакідаў ёй права апекі над маёмасцю і дзецьмі. Як патрабавала заканадаўства шляхціц размяркоўваў маёмасць паміж сынамі і вылучаў дачкам 1/4 з маёмасці на пасаг. Дакументы паказваюць, што

мужчыны імкнуліся выканаць не толькі фармальныя абавязкі, але праяўлялі бацькоўскі клопат пра дзяцей, які праяўляўся ў жаданні бачыць іх годнымі людзьмі, а таксама ў бацькоўскаму бласлаўленні.

Да выканання функцыі гаспадара шляхціцы ставіліся па-рознаму. Сярод іх былі тыя, хто клапаціўся пра дабрабыт сям'і і адчуваў сябе адказным за яе, а таксама і тыя, хто не дбаў пра будучыню сям'і і растрачваў бацькоўскія грошы і пасаг жонкі. Маёмасныя справы тычыліся любога мужчыны незалежна ад яго фінансавага ўзроўня. Хацеў шляхціц таго ці не, але ён купляў або прадаваў, дараваў, размяркоўваў маёмасць, пазычаў грошы. Наглядаў за працай сваіх падданых, вылучаў лепшых і адданых яму людзей, якіх па прынятай традыцыі ўзнагароджваў грашыма ў тэстаменце.

Вызначаныя ролі шляхціца значна паўплывалі на фарміраванне мужчынскай ідэнтычнасці. Мужчын атасамлялі з вызначанымі ролямі, і маладое пакаленне выходзіла ў адпаведнасці з імі. Традыцыйнасць шляхецкага грамадства дазволіла доўгі час праіснаваць створанай сістэме вобразаў. Яна ўплывала на мужчынскія ролі і стэрыятыпы нават у XIX ст. У выніку склаўшыся ролі сфарміравалі гендэрныя стэрыятыпы мужчыны-шляхціца. Паводле іх «ідэальны мужчына» – гэта адукаваная, рэлігійная гаспадарлівая, палітычна актыўная, мужная асоба, якая клапаціцца пра жонку і дзяцей. У грамадска-сацыяльнай дзейнасці шляхціца больш ухвалялася палітычная і вайсковая дзейнасць. Гаспадарліваасць таксама цанілася, але мужчыне значна лягчэй даравалі грашовыя страты, чым непрафесійнасць у палітыцы і вайскавай справе. У сям'і заахвочвалі і рыхтавалі для актыўнага ўдзелу ў жыцці грамады, але пры гэтым ускладвалі на мужчыну пэўныя сямейныя абавязкі, бо ад яго залежыў працяг шляхецкага роду, матэрыяльнае забяспячэнне нашчадкаў. Гэта ўрэшце рэшт адбівалася пасля і на сацыяльным статусе сям'і, таму сямейная і сацыяльная сферы былі непасрэдна звязаны паміж сабой. Дзеля таго, каб адпавядаць усталяваным узорам мужчына быў выконваў гендэрныя ролі. Чым больш было роляў, чым леп-

⁸⁴ Сліж Н., Гардзееў М. Шляхецкія тэстаменты 16 – пачатку 18 ст. – С. 90–110.

⁸⁵ Archiwum domu Radziwiłłów. – Kraków, 1885. – S. 15.

шы быў узровень выканання, тым большы статус быў у грамадстве. Ідэалы створаныя грамадствам не заўсёды адпавядалі рэальным мужчынам. Кожны па-рознаму ставіўся на выпрацаваных роляў і мадэляў. Шляхціц павенен быў гуляць па ўсталяваным правілам, каб яго ўспрыняла грамадства і не адлучыла ад свайго кола. Таму ў мужчынскім асяроддзі назіраецца выкананне як максімальна ўсіх роляў, так і толькі частковае выкананне.

У працэсе фарміравання роляў былі зацверджаны разнастайныя грамадскія сферы: палітыка, культура, рэлігія, адукацыя, выхаванне і інш. Іх узаемадзеянне дало гендэрны канструкт мужчыныскасці ў ВКЛ. Сапраўдны шляхціц у вачах грамадства быў рыцарам, абаронцай, дзяржаўным дзеячом, добрым сем'янінам, рэлігійным чалавекам. Гэты эталон быў выпрацаваны на працягу XVI ст., набыў сваё развіццё ў XVII ст. і стаў неад'емным элементам шляхецкай культуры.